

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет Історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та міжнародних відносин

На правах рукопису

Дипломна робота

Освітній ступінь – магістр

на тему :

**«ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ В 2014-2024 РР.»**

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2-го курсу
за спеціальністю 052 «Політологія »
група ПЛМ-21

Лавренчук Олександра Анатоліївна

Керівник:

к. і. н., доц. Постельжук О. П

Рецензент:

доц. Чернюк І. В

Рівне 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ	9
1.1 Інститут глави держави як об’єкт наукового дослідження	9
1.2 Особливості розвитку інституту глави держави в Україні	23
Висновки до розділу 1.....	35
РОЗДІЛ 2. ГЛАВА ДЕРЖАВИ ЯК СУБ’ЄКТ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ	37
2.1 Специфіка функціонування Інституту Президентства в політичній системі України	37
2.2 Трансформація Інституту президентства в період демократичних перетворень в Україні	47
2.3 Специфіка функціонування Інституту глави держави в умовах російсько-української війни	56
Висновки до розділу 2.....	64
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	67
3.1 Кристалізація західної моделі Інституту Президентства в Україні.....	67
3.2 Роль і значення Інституту глави держави в реформуванні органів державної влади та силових відомств	76
3.3 Ідейна та політична спрямованість зовнішньої політики президенства в Україні	85
Висновки до розділу 3.....	94
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100

ВСТУП

Актуальність теми. Процес постійної модернізації Конституції України безпосередньо пов'язаний з удосконаленням наявної системи публічної влади, оптимізацією її структури та створенням нових, більш ефективних механізмів взаємодії між ключовими елементами державної влади. Важливим аспектом цього процесу є чітке визначення ролі та конституційно-правового статусу окремих органів державної влади. Одним із ключових учасників у реалізації державної влади в Україні є президент, що робить інститут президентства невід'ємною частиною загальної реформи системи державного управління. Цей інститут здатен суттєво вплинути на успішність конституційної реформи загалом. Тому, вивчення та наукове осмислення особливостей розвитку інституту президентства в сучасній Україні стає однією з найважливіших задач у контексті реформування. Аналіз різних змін, що відбулися в інституті президентства, дозволяє краще зрозуміти динаміку розвитку державної влади та її адаптацію до нових політичних реалій. З огляду на це, наукове дослідження даного питання є актуальним та необхідним для формування ефективної державної політики.

Актуальність цієї теми дослідження зумовлена тим, що нинішній період розвитку України відзначається численними змінами у державному управлінні, суспільному житті та ідеологічних настановах. Важливою складовою цих змін є політична реформа, яка охоплює різні аспекти функціонування органів державної влади, включаючи інститут президентства. Попри численні спроби запозичити зарубіжні моделі організації влади, ці зусилля (часто) призводили до негативних наслідків через недостатню академічну/наукову обґрунтованість та неврахування культурної специфіки українського суспільства. Це підкреслює важливість проведення порівняльного аналізу Інституту глави держави в різних

країнах, щоб оцінити його конституційно-правовий статус і уникнути помилок у майбутньому.

Дискусії щодо ролі президента у державному механізмі України виявили, що існуюча політична реформа (яка триває більш ніж два десятиліття), потребує подальшого вдосконалення. Ця ситуація вимагає від науковців розробки нових підходів, рекомендацій та рішень, що будуть відповідати сучасним умовам і сприятимуть ефективній діяльності глави держави в умовах цивілізаційних змін. Це необхідно для того, щоб президент міг максимально сприяти прогресивним змінам у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, сприяючи швидкій та якісній розбудові демократичної та соціально-правової держави.

Реформування політичної системи також диктує потребу коригування організації та діяльності Президента України, а також структурних елементів, які забезпечують виконання ним своїх повноважень. Однак такі зміни можуть бути успішними лише за умови врахування сучасних наукових досліджень і досягнень у цій сфері. Водночас слід відзначити, що актуальність обраної теми дослідження визначається значними змінами, які відбулися в Україні у 2014–2024 рр., зокрема через роль Інституту глави держави в цих трансформаціях. Опісля «Революції Гідності» (та подій, що слідували за нею), Інститут президентства став ключовим елементом у формуванні політичного курсу країни. Важливо дослідити, як зміни в керівництві держави вплинули на ідеологічні та політичні процеси, а також на суспільні настрої української держави загалом. Зміцнення Інституту президента відобразилося на внутрішньополітичній стабільності та міжнародній позиції України. Отже, необхідний об'єктивний аналіз цього періоду, який дозволить зрозуміти механізми політичної адаптації та розвитку держави в умовах нових викликів і екзистенціальних загроз.

Теоретична основа дослідження. У сучасних наукових колах (останніми роками) відбулося багато важливих заходів, включаючи конференції, семінари та круглі столи, де обговорювались концептуальні засади, напрями та тенденції розвитку державних інститутів.

Зокрема, різні аспекти Інституту глави держави та подібних органів влади, якісно досліджувались багатьма українськими вченими, серед яких, наприклад, В. Авер'янов [4], К. Бабенко [8], Т. Авксентьєва [5], Д. Ткач [58], В. Шевчук [68], П. Рудик [49], М. Алексієвець [6], Л. Баликіна [9], Ф. Бурчак [15], М. Цвік [63], Ф. Веніславський [17], Г. Зеленько [23], О. Коврига [28], В. Литвин [33], В. Скрипнюк [52], Ю. Коломієць [29], С. Назаренко [39] та ін. Їхні праці заклали фундамент для розуміння особливостей функціонування інституту президентства, його правового статусу та впливу на політичну систему України. Ці наукові доробки є критично важливими для формування ґрунтовного підходу до обраного предмету дослідження, дозволяючи комплексно оцінити розвиток Інституту глави держави у контексті сучасних викликів і реформ.

Серед плеяди науковців із-за кордону, які займалися дослідженням ґносеологічних, онтологічних та інших аспектів Інституту глави держави, варто відзначити таких відомих вчених, як А. Roberts [71], В. Bogenschneider [72], Е. Robert [74], С. Gouvea [76], В. Kellerman [78], D. Moen [81], R. Wim [84] R. Vassilev [88] тощо. Їхні роботи глибоко аналізують різноманітні проблеми, що пов'язані з функціонуванням Інституту президентства, його впливом на різні політичні процеси та розвиток держави водночас. Дані дослідження закладають міцну основу для розуміння ролі глави держави в різних політичних системах цивілізованого світу.

Однак, незважаючи на значний внесок зарубіжних теоретиків у вивчення цієї теми в Україні, поки що бракує фундаментальних досліджень, присвячених

Інституту глави держави. Наявні дослідження не забезпечують належної основи для розробки новітніх методологічних підходів, теоретичних концепцій та практичних рекомендацій щодо формування та функціонування Інституту президентства в умовах сучасної (воюючої) України. Це підкреслює необхідність проведення глибоких і всебічних досліджень, які б враховували як зарубіжний досвід, так і особливості національної політичної системи з метою створення нової, більш ефективної моделі Інституту глави держави в Україні.

Об’єкт дослідження – методологічні засади дослідження Інституту глави держави.

Предмет дослідження – глава держави як суб’єкт внутрішньополітичних процесів в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз ролі Інституту глави держави у формуванні та здійсненні ідейно-політичних трансформацій в Україні протягом 2014–2024 рр., а також виявлення його впливу на розвиток державного управління та політичної системи держави.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання**:

- дослідити особливості інституту глави держави як об’єкт наукового дослідження;
- з’ясувати особливості розвитку Інституту глави держави в Україні;
- розкрити специфіку функціонування Інституту Президентства в політичній системі України;
- дослідити трансформацію Інституту президентства в період демократичних перетворень в Україні;
- розкрити специфіку функціонування Інституту глави держави в умовах російсько-української війни;
- конкретизувати особливості становлення західної моделі Інституту Президентства в Україні;

- дослідити роль і значення Інституту глави держави в реформуванні органів державної влади та силових відомств;
- визначити ідейну та політичну спрямованість зовнішньої політики президенства в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що дозволило дослідити Інститут президенства в Україні. Системно-структурний метод дозволяє виокремити складові інституту президенства в Україні. Діалектичний підхід використано для з'ясування всіх передумов виникнення, становлення і розвитку Інституту президенства в Україні. Методи аналізу і синтезу спрямовано на пізнання елементів, пов'язаних з теоретико-правовим статусом Інституту президентства. Вирішення основних завдань дослідження зумовило необхідність використання системного аналізу для дослідження джерел права та структурно-функціонального аналізу з метою з'ясування різних структурних зв'язків між елементами Інституту президенства. Для виявлення більшості закономірностей в історичному розвитку Інституту президентства в контексті державно-правових явищ та з'ясування його політичної специфіки, також використовується методика порівняльного історико-правового аналізу.

Теоретичною основою дослідження є науково-правові положення, розроблені у працях сучасних українських і зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному аналізі ролі Інституту глави держави, як ключового фактора ідейно-політичних трансформацій в Україні у 2014–2024 рр.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у розширенні та поглибленні наукових уявлень про роль Інституту глави держави в процесах ідейно-політичних трансформацій. Дослідження сприятиме розвитку теорії державного управління та політичної науки, зокрема в аспекті аналізу впливу

президентства на формування та реалізацію політичних стратегій в умовах реформування. А результати роботи можуть служити основою для подальших наукових досліджень, що спрямовані на вивчення інститутів публічної влади, їх трансформацій у відповідь на суспільні виклики, а також на вдосконалення конституційно-правового статусу глави держави в політичних системах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання висновків і рекомендацій дослідження для удосконалення функціонування Інституту глави держави в Україні. Результати можуть бути застосовані у процесі розробки та впровадження різних політичних реформ, спрямованих на підвищення ефективності державного управління, оптимізацію взаємодії між органами влади та забезпечення стабільності політичної системи. Окрім того, проведене нами дослідження може бути корисним для системних аналітиків, українських політиків, державних діячів, науковців та освітян, які займаються питаннями державного будівництва, сучасної політичної науки чи конституційного права, а також виступати основою для подальших наукових розробок у сфері державного управління або політичних трансформацій.

Структура роботи складається зі вступу, трьох основних розділів, восьми підрозділів, висновків до розділів і загальних висновків, списку використаних джерел. Загальна кількість сторінок 102.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

1.1 Інститут глави держави як об'єкт наукового дослідження

Інститут глави держави є ключовим елементом державної влади, що відіграє важливу роль у формуванні та реалізації політичних стратегій. Як об'єкт наукового дослідження, він привертає увагу вчених через свою багатогранність і вплив на різні аспекти державного управління та політичного життя країни. Аналіз Інституту глави держави дозволяє зрозуміти механізми взаємодії між різними гілками влади, а також оцінити ефективність політичних реформ та їхній вплив на суспільні процеси загалом. У сучасних умовах, коли політичні системи піддаються значним трансформаціям, дослідження цього інституту набуває особливої значущості. Оскільки, вивчення його розвитку та функціонування в апriorі сприяє поглибленню розуміння сучасних викликів та можливостей для державного управління [76].

Держава є публічним механізмом, що організовує суспільство на політико-територіальному рівні та забезпечує суверенітет через правові норми та систему податків і зборів. Важливими характеристиками держави є її публічність та символіка і, як зазначає американський дослідник Б. Келерман, наголошуючи, що «в нашому політичному житті існує певний ступінь символізму. Ці символи можуть бути як офіційними, такими як герб, гімн, прапор, так і неофіційними, до яких відносяться назва держави та державний лідер [78]. Державний лідер може бути представлений у ролі короля, президента, прем'єр-міністра або іншого високого посадовця, і його основна функція полягає в керівництві державним апаратом. Однак не завжди державний лідер є національним або народним, що можна краще зрозуміти, звернувшись до історії феодальних суспільств» [4, с. 163].

Категорія «національний лідер» є сучасним продовженням концепції «суверену всього народу», яка існувала ще у феодальну епоху. Тоді монарх був визнаний керівником всього народу та верховним сеньйором численних васалів, які, в свою чергу, мали підпорядкованих дрібніших залежних осіб. Французький історик М. Блок, аналізуючи феодальну монархію, зазначав: «монарх, будучи лідером всього народу з часом перетворювався на верховного сеньйора численних васалів і залежних осіб. Це дозволяло королю мати вплив не тільки як державному главі, але й як сеньйору, що підтверджується навіть в науковій літературі того часу. Наприклад, у «Пісні про Роланда», де герой не завжди чітко розрізняє, чи воює він за свого суверена чи сеньйора, коли навколо феодальних монархів формувалися численні легенди та забобони, що відображають уявлення того часу про їхню владу та роль [13, с. 193].

В епоху Просвітництва концепція суверенітету, яка раніше була пов'язана з божественною владою монарха, була замінена ідеєю суверенітету народу. Під впливом нових ідеологій, народ став основним джерелом легітимності влади, а нація почала розглядатися як представник певної країни. У цьому контексті роль королів і монархів трансформувалася: їх стали сприймати не лише як правителів, але й як національних лідерів, символів національної єдності та ідентичності [16, с. 154]. Це ставлення зберігається і в сучасності. Навіть коли монарх позбавлений реальної державної влади, він часто залишається значущим фігуром завдяки своєму статусу як національного лідера. Його вплив і авторитет походять не лише з його офіційної ролі, а також з історичного, культурного та символічного значення, яке він відіграє для народу[84]. Це дозволяє монарху підтримувати вплив на громадську думку та політичні процеси, навіть без реальних повноважень. Таким чином, статус монарха як національного лідера забезпечує йому особливе місце в суспільному житті, що

відображає спадковість традицій та значення національної (чи етнічної) ідентичності [85].

На відміну від монархічних систем, де влада кожного монарха походить з історичних традицій і божественного права, у республіках влада національного лідера має інше традиційне походження. Тут процес надання влади починається знизу: громадяни країни обирають президента, що підтверджує демократичний принцип народного волевиявлення. Вибори президента є проявом підтримки конкретного національного лідера, який символізує єдність та ідентичність нації, а не просто (якийсь) формальний титул глави держави, голови уряду чи спікера національного парламенту [79].

Слід відзначити що це відображає відмінність у розумінні ролі національного лідера в республіках, порівняно з класичними монархіями. У республіках президент сприймається як національний лідер, який отримує свою легітимність через підтримку виборців, а не через спадковість чи історичні традиції. Тому, поширене в конституційному праві припущення, що поняття «глава держави» є загальним для «президента» і «монарха», є не зовсім точне. Це припущення не враховує фундаментальних відмінностей (ознак) у джерелах легітимності та функціональних ролях цих посад у різних політичних системах [19, с. 120].

Така наукова точка зору має й певні слабкі місця, які можна оцінити з соціокультурного та конституційно-логічного аспектів тощо. По-перше, з соціокультурного боку, коли громадяни обирають президента, вони насправді обирають національного лідера, а не просто формального главу держави чи іншу політичну фігуру. Це свідчить про те, що президент сприймається як символ національної єдності та лідер, який відображає національні інтереси та цінності, а не як просто один з багатьох державних функціонерів.

По-друге, з конституційно-логічного боку, важливо зазначити, що жодна конституція світу не включає в себе таку посаду як «монарх». Натомість, більшість конституцій передбачають посаду «президента». Монарх є радше теоретичним концептом, який втілюється в реальних титулах, таких як король (Велика Британія, Іспанія), емір (Кувейт, Катар), князь (Ліхтенштейн, Монако), султан (Оман, Бруней) чи імператор (Японія до 1947 р.) [88]. Титул «монарх» не має прямого конституційного закріплення, однак його роль і функції можуть бути описані через певні титули, які відображають реальний вплив у монархічних системах [29].

Водночас, «президент» є як теоретичною конструкцією, так і реальною конституційною посадою. Ця подвійна природа дозволяє, наприклад, називати головою Президії Верховної Ради СРСР М. Калініна або голову Української Центральної Ради (УЦР) М. Грушевського президентами, хоча в обох випадках відповідних конституційних титулів не було. Це явно демонструє, як теоретичні поняття можуть трансформуватися в реальні конституційні посади, залежно від політичної системи [27].

Інститут президентства, як важлива частина політичної структури, виник у Сполучених Штатах Америки (США) наприкінці XVIII ст. США стали першим прикладом ефективної президентської системи, заклавши основи для розробки та впровадження президентства як ключового елемента державного управління. Ця нова структура влади швидко привернула увагу національних спільнот інших країн (особливо в Латинській Америці), де починаючи з початку XIX ст., окремі держави регіону, розпочали активно переймати американський політичний досвід [72].

Багато посталих країн Латинської Америки, прагнучи досягти стабільності та модернізації своїх політичних систем і економіки, стали запроваджувати інститут президентства у свої конституції. У результаті, з

моменту здобуття незалежності, 20 країн Латинської Америки ухвалили близько 260 конституцій. Наприклад, Венесуела змінила свою конституцію 25 разів, а Бразилія – 8 разів. Дані численні зміни відображають прагнення країн регіону до створення ефективних президентських систем, але реальні результати виявилися далеко не такими успішними [30, с. 107].

Незважаючи на численні спроби імплементації президентської системи, більшість країн Латинської Америки не змогли досягти тієї ж ефективності, що і США. Американська президентська система продовжує залишатися єдиним в світі прикладом дійсно ефективної реалізації інституту президентства, який стабільно функціонує та підтримує демократичний баланс влади. На противагу цьому, в Латинській Америці багато президентських систем демонструють значні слабкості, зокрема в аспектах економічної стабільності, ефективності державного управління та політичної відповідальності. Аналіз і оцінка функціонування президентських систем в Латинській Америці показують, що їхня слабкість часто пов'язана з політичною нестабільністю, частими змінами національних урядів, а також проблемами з правовою і політичною культурами. Ці фактори підривають ефективність президентської влади та призводять до глибших (системніших) проблем у сфері державного управління, що створює контраст з успішним політичним досвідом США [37, с.4–5].

У середині XIX ст. європейці почали активно зацікавлюватися інститутом президентства, впроваджуючи його у свою політичну структуру. Зокрема, такі посади швидко з'явилися в структурах влади Швейцарії та Франції, де почали використовувати республіканські моделі/підходи в управлінні, які вже набули популярності й в інших частинах світу. Цей інтерес до президентства набув особливого розмаху в XX ст., зокрема після завершення Першої світової війни[80]. Важливою причиною цього процесу стало не тільки захоплення американським демократичним досвідом, але й позитивний імідж

американських президентів, серед яких, наприклад, як Т. Рузвельт і В. Вільсон (які стали відомими не лише у США, але й у Європі та Азії завдяки своїм миротворчим ініціативам) [39, с. 34].

Т. Рузвельт, який отримав «Нобелівську премію миру» за свою роль у припиненні російсько-японської війни та підписанні Портсмутського договору у 1906 р., навіть, став символом ефективного використання президентської влади для досягнення міжнародного миру. Водночас, В. Вільсон, який теж був нагороджений «Нобелівською премією миру» у 1919 р. за його внесок у міжнародну політику та просування ідеї людяності, також став політичним прикладом для європейських країн. Як зазначив А. Буен (глава норвезького парламенту), В. Вільсон приніс «фундаментальний закон людяності в сучасну міжнародну політику» [56, с. 859–860].

Надихнуті цими досягненнями, європейські країни почали запроваджувати інститут президентства у своїх політичних системах. Наприклад, у 1919 р. німці обрали президента в новоствореній Веймарській республіці. Однак, німці не скопіювали американську модель «класично», оскільки у Веймарській республіці була створена напівпрезидентська форма правління, яка поєднувала елементи президентського та парламентського управління. Це дало поштовх для інших країн, таких як Австрія, Чехословаччина, Польща і країни Балтії, впроваджувати інститут президентства у своїх політичних системах [71].

Не минули такі тренди й тогочасний Радянський Союз Соціалістичних Республік (СРСР). Під час підготовки Конституції СРСР в середині 1930-х рр., активно обговорювалося питання про запровадження посади президента. Це свідчить про те, що ідеї президентської влади та її ефективності, були популярні і в контексті радянського управління (що відзначалося намаганням запозичити найкращі, світові практики для покращення політичної системи держави). Отже,

процес запровадження інституту президентства в Європі (та в інших регіонах світу) демонструє, як політичні системи адаптували успішні моделі управління для досягнення стабільності та розвитку. Хоча пряме копіювання американської моделі не завжди було можливим, успіхи окремих президентів та позитивний досвід США, мали значний вплив на формування нових політичних структур у різних країнах «цивілізованого» світу [77].

На початку XX ст. інститут президентства почав активно впроваджуватися в різних частинах світу, і європейські країни не стали винятком. В середині XIX ст., Швейцарія та Франція стали першими європейськими державами, які інтегрували президентські структури у свої системи державного управління. Однак справжній розквіт Інституту президентства розпочався після Першої світової війни. Демократичний досвід США, разом із позитивним іміджем двох американських президентів (Т. Рузвельта й В. Вільсона), став сильним стимулом для країн Європи та Азії. Оскільки Т. Рузвельт і Вільсон, завжди демонстрували ефективність президентської системи [7, с. 14].

У 1919 р., після закінчення Першої світової війни, Німеччина впровадила президентську посаду у новоствореній Веймарській республіці. Однак німецька модель не була повністю ідентичною американській. Адже, вона адаптувалася під напівпрезидентську форму правління. А взагалі, Інститут президентства був швидко запроваджений в багатьох країнах центральної Європи [10, с. 105].

У 1930–40-х рр. XX ст., президентські структури з'явилися в багатьох близькосхідних країнах, серед яких – Сирія та Ліван. Після Другої світової війни, президентство стало характерною рисою й для систем управління у багатьох європейських країнах: Італії, Греції, Португалії, Мальті тощо. Соціалістичний світ також впровадив президентські посади у В'єтнамі та

Єгипті, а Китай і КНДР розвинули власні варіації інституту президентства [11, с. 288].

У 1963 р. президентська посада була запроваджена в Югославії, а в 1974 р. в Румунії (спеціально для Н. Чаушеску). Зрештою, у березні 1990 р., посада президента з'явилася і в СРСР з призначенням М. Горбачова. Не лише Європа та Азія розвивали свої владні інститути: в Африці, навіть у найвіддаленіших куточках, президентські посади стали звичним елементом сучасного державного управління. Наприкінці ХХ ст., у період бурхливих процесів утворення нових держав на території колишніх СРСР та Югославії, інститут президентства набув нового значення в новопосталих країнах [16, с. 82].

Незважаючи на поширеність інституту президентства, його реалізація та сутність відрізняються в залежності від країни. У республіках з виключно президентською формою правління (presidentialism), президент зазвичай має значні повноваження та виконує роль не лише глави держави, але й фактично є головною фігурою в урядовій структурі країни. Такі республіки як США, характеризуються централізованою владою президента, який має великі виконавчі повноваження та стабільний вплив на політику країни.

У напівпрезидентських республіках (semi-presidentialism), роль президента є менш абсолютною. Тут існує поділ влади між президентом і прем'єр-міністром, що забезпечує певний баланс сил. Наприклад, у Франції президент має значні повноваження, але багато аспектів урядування контролюються (виключно) прем'єр-міністром і парламентом. Це створює систему взаємного контролю та запобігає зосередженню всієї влади в одних руках [19, с. 94]. Парламентські республіки мають зовсім іншу політичну специфіку державного управління. У таких системах президентська посада може бути здебільшого символічною, з обмеженими або церемоніальними

функціями, а фактична влада концентрується в руках парламенту та прем'єр-міністра. Країни, такі як Німеччина або Італія, мають парламентарні системи, де роль президента обмежується в основному представницькими обов'язками.

З метою точного розуміння нюансів функціонування президентської структури в різних країнах, сучасні дослідники на пострадянських просторах намагаються класифікувати різні види республіканського правління, вводячи нові терміни, такі, наприклад, як парламентсько-президентська або президентсько-парламентська республіка. Однак, це може інколи призводити до проблем, якщо загальні терміни використовуються неправильно. Неправильне застосування термінів або свідоме спотворення їх значення, може викривлювати розуміння реальної сутності політичної системи та її механізмів. Це може створювати можливості для маніпуляцій у політичній сфері, де терміни використовуються для підкріплення певних політичних інтересів або зміни сприйняття функціонування інститутів влади. Правильне розуміння та точне застосування термінів є критично важливими для забезпечення ясності й справедливості в політичному аналізі та управлінні [22, с. 132].

В історії науки про управління, існують численні приклади ідеологічних суперечностей та концептуальних новацій стосовно інституту президентства. Наприклад, у соціалістичних країнах деякі дослідники намагалися ввести поняття одноосібного та колегіального президентства, що часто відображало ідеологічні переконання, а не реальні політичні потреби. На відміну від цього, батьки-засновники США, які створили інститут президентства, чітко віддали перевагу одноосібному президентству, вважаючи його більш ефективним.

Один з основних аргументів на користь одноосібної виконавчої влади, полягає в її дієздатності та здатності приймати швидкі рішення. Як зазначали американські мислителі, рішучість і швидкість, характерні для індивідуальної влади, значно переважають над можливостями колективних органів.

Колегіальні структури, на думку таких авторів, є менш ефективними через свою чисельність, що знижує швидкість і оперативність прийняття необхідних рішень [26, с. 142].

А. Гамільтон, один з ідеологів американської демократії, вказував на недоліки владного плюралізму, включаючи труднощі у визначенні відповідальності й слабкість громадського контролю над централізованим урядом. Він стверджував, що плюралізм приховує помилки та ускладнює пошук винних, внаслідок чого народ втрачає два важливих засоби безпеки: ефективний громадський контроль і можливість чітко визначити винних у випадку невдач [22]. А. Гамільтон також підкреслював, що одноосібна виконавча влада легше контролюється та обмежується, коли вона сконцентрована в одних руках. Примноження кількості осіб у виконавчій владі (за його словами) є небезпечним і може загрожувати свободам громадян.

На фоні цих аргументів, соціалістичні ідеологи, які орієнтувалися на інші принципи управління, створили концепцію «колегіального» президента, що підкреслює різницю в підходах до організації влади. Різні системи управління демонструють відмінності у ставленні суспільства до президентів і наслідків їх діяльності, де імена таких президентів, як Дж. Вашингтон, Шарль де Голль і В. Гавел, залишаються символами інтелектуальної ефективності та служіння нації [16]. Отже, досвід різних країн і періодів історії показує, що концепція президентства може суттєво відрізнятися в залежності від ідеологічних і політичних обставин, що буквально впливають на функціонування інституту.

Історичний досвід показує, що інститут президентства має різні прояви та значення в залежності від країни та контексту. Наприклад, Хо Ши Мін у В'єтнамі, попри патетичні оцінки його особистості, насправді не зміг забезпечити «чистоту» життя своїм громадянам. У Мексиці, де президенти обираються на один термін, політики мають фактично диктаторські

повноваження, але ніколи (фактично) не порушують конституцію. Індонезійський досвід також демонструє відмінності: президентський клан Сухарто володів величезними активами, але економічний розвиток країни був значним, що ілюструє неоднозначність впливу президентів.

Дані приклади підкреслюють, що інститут президентства має різні форми та функції. Президент може бути обраний або легітимно призначений, а термін його перебування може варіюватися від кількох років до пожиттєвого. А його політичний вплив на країну може бути як позитивним, так і негативним. Загалом, президентство не є однозначним і може включати як демократії, так і авторитарні режими, що часто відображає більше ідейних концепцій, таких як бонапартизм чи каудилізм, ніж чисто представницьку демократію.

Дослідження напівпрезидентської форми правління виявляє значну складність у визначенні та класифікації цього типу республіки. Західні вчені не мають єдиної точки зору на суть напівпрезидентської республіки, і це призводить до труднощів у розмежуванні її від парламентської форми правління. Відомі дослідники, такі як М. Дюверже, М. Шугарт, Дж. Кейрі і Дж. Сарторі, протягом останніх десятиліть XX ст. здійснювали численні спроби класифікації та аналізу систем влади [16].

У результаті їхніх наукових досліджень, напівпрезидентські республіки були визначені різними способами. До таких республік відносять Веймарську республіку в Німеччині, П'яту республіку у Франції, а також Португалію і Шрі-Ланку. Проте виникають труднощі в класифікації країн, таких як Австрія, Ісландія та Ірландія, де президенти, за оцінкою М. Дюверже, функціонують лише як символічні керівники. Тоді, як Дж. Сарторі, завжди відносив ці країни до парламентських республік [74].

Проблеми у класифікації виникають через різні підходи до визначення суті напівпрезидентської системи. Перший підхід акцентує увагу на

конституційних положеннях, які визначають структуру влади, а другий – на реальних механізмах і повноваженнях президента. Хоча конституційні положення мають важливе значення, реальні функціональні аспекти системи можуть відрізнятися від конституційних норм, що ускладнює визначення [16]. М. Дюверже вважав, що напівпрезидентська система є результатом чергування парламентської та президентської фаз правління, що характеризується [напів]президентством. Дж. Сарторі також стверджує, що напівпрезидентська форма правління є формою двоголової виконавчої влади, де президент і прем'єр-міністр мають розділені повноваження. Дж. Сарторі наголошує на п'яти основних характеристиках напівпрезидентської республіки: 1) глава держави обирається всенародно на певний термін; 2) виконавча влада поділена між президентом і прем'єр-міністром, що створює структуру двоїстої влади; 3) президент є незалежним від парламенту, але його влада реалізується через уряд; 4) прем'єр-міністр і його кабінет залежать від парламенту, а не від президента, і потребують підтримки парламентської більшості; 5) існує потенціал автономії кожного елемента виконавчої влади, що дозволяє зміну рівноваги та переваги повноважень між президентом і прем'єр-міністром [19, с. 174].

Таким чином, дані ознаки є визначальними для напівпрезидентської республіки, і лише вони можуть адекватно розкрити суть системи влади. Інші особливості, якщо їх розглядати окремо, не завжди відображають справжню природу системи і можуть призвести до хибних висновків. Українські вчені теж мають різні підходи до класифікації форм правління. Наприклад, вітчизняний вчений В. Шаповал вважає, що Ірландія та Ісландія мають напівпрезидентську форму правління, оскільки існує всенародне обрання президентів. Водночас В. Погорілко, погоджуючись із західними дослідниками, відносить ці країни до парламентських демократій. Проблеми виникають також з класифікацією

моделі влади у Бразилії та Мексиці, які В. Погорілко відносить до напівпрезидентських, хоча часто їх вважають президентськими [66, с. 303].

Багато вітчизняних досліджень базуються на неповних або суперечливих ознаках, таких як обрання президента всенародно, що не завжди коректно відображає сутність політичної/управлінської системи. Основні характеристики напівпрезидентської республіки, за Дж. Сарторі, включають поділ виконавчої влади між президентом і прем'єр-міністром, а також можливість автономного функціонування кожного з них. Термін «напівпрезидентська» описує систему, де влада поділена, а не є чіткою комбінацією президентської та парламентської форми правління [76].

Визначення форми правління, зокрема напівпрезидентської, викликає численні труднощі та суперечності серед дослідників. Наприклад, М. Шугарт і Дж. Кейрі спробували класифікувати напівпрезидентські системи на прем'єро-президентські та президентсько-парламентські, вказуючи на перевагу прем'єра або президента в цих системах відповідно. Однак, цей підхід критикується через те, що французька система (яка змінює роль президента та прем'єра), може відповідати обом типам залежно від політичних обставин. Такі розбіжності також стосуються Австрії та Ісландії, де існує плутанина між парламентськими та напівпрезидентськими формами правління [16].

Критики відзначають, що терміни «парламентсько-президентська» та «президентсько-парламентська» форма правління є невиправданими і не відображають реальної ситуації. Оскільки не можуть адекватно пояснити поділ влади між законодавчими та виконавчими органами. Напівпрезидентська республіка, вважається, повинна мати чітке розмежування між президентом і прем'єр-міністром, а не між президентом і парламентом.

В Україні на початку ХХІ ст. існували суперечності щодо визначення форми правління. Перший президент Л. Кравчук вважав Україну

президентсько-парламентською, тоді як президент Л. Кучма стверджував, що в країні немає необхідних конституційних механізмів для такої системи. Це свідчить про проблеми з реалізацією та теоретичним обґрунтуванням форми правління. Отже, в країні існує тенденція розглядати президента як окрему гілку влади, що викликає обговорення серед науковців. Розглядається можливість створення окремої президентської гілки влади, що може призвести до [монархо]подібних тенденцій, де президент має великі повноваження без відповідальності. Такі ідейні погляди були висловлені в Україні багатьма політиками, які вказують на необхідність підвищення ефективності інституту президента як центрального елемента політичної системи [67, с. 14].

Приклади з Латинської Америки (зокрема Чилі, Уругваю та Венесуели), демонструють, як колишні диктатори намагаються забезпечити своє майбутнє через законодавчі гарантії, такі як довічне членство у верхній палаті парламенту. Дані тенденції підтверджують небезпеку довготривалої концентрації влади в руках окремих осіб. Отже, для більш точного визначення форми правління в країнах пострадянського простору необхідно враховувати не лише формальні ознаки, але й реальні політичні процеси та їх вплив на державний механізм.

На пострадянських просторах часто спостерігається прагнення президентів забезпечити собі тривалі повноваження, як це зробив Н. Назарбаєв в Казахстані через закон «Про першого Президента Республіки Казахстан» (який надав йому значні життєві прерогативи). Це може призвести до ситуації, коли президент фактично стає «четвертою владою», домінуючи над іншими гілками влади. Подібна практика не тільки порушує класичне розуміння поділу влади, а й може призвести до авторитарних тенденцій. Західні експерти попереджають, що жодна форма правління не є універсальною панацеєю, і

неправильне впровадження може загрожувати розвитку ліберальної демократії [12, с. 151].

Таким чином, інститут глави держави як об'єкт наукового дослідження вимагає детального аналізу в контексті його інституціоналізації та взаємодії з іншими гілками влади. Важливо розуміти, що ефективне функціонування президентської системи залежить від чіткого розподілу певних повноважень і забезпечення належної інституційної основи. На пострадянських просторах спостерігається тенденція до посилення президентської влади, що може призвести до авторитарних проявів. Інституціоналізація інституту президентства є ключовою для забезпечення демократичної стійкості і уникнення авторитарних перекосів. Молоді демократії повинні прагнути до чіткого поділу влади та закріплення функцій у законах для стабільності та ефективності самої системи.

1.2 Особливості розвитку інституту глави держави в Україні

Розвиток Інституту глави держави в Україні є важливим аспектом вивчення політичної системи країни, оскільки він відображає складні процеси формування та зміцнення всіх державних інститутів у перехідний період. Від моменту проголошення незалежності у 1991 р., інститут президента пройшов через численні трансформації, що свідчать про еволюцію політичного ландшафту та інституційних структур в країні. Протягом останніх трьох десятиліть, роль глави держави змінювалась відповідно до конституційних реформ і політичних криз, які суттєво вплинули на функціонування та статус президента. Особливості розвитку цього інституту відзначаються як в аспекті законодавчих змін, так і в контексті реальних політичних практик, що вимагають глибокого аналізу. З метою повного розуміння значення та функцій інституту глави держави в сучасній Україні, необхідно враховувати як історичні, так і сучасні тенденції, що формують його роль у державному управлінні [5, с. 124].

Інститут президентства в Україні, який сформувався після проголошення незалежності, став ключовим елементом у реформуванні державної влади та конституційного ладу країни. Від початку 1990-х рр., більшість науковців і політиків визнали, що модель президентської влади, адаптована до українських реалій, відповідає всім міжнародним стандартам і історичним традиціям, які підтверджують її ефективність у багатьох країнах світу. Становлення інституту президента в Україні супроводжувалося необхідністю створення стабільної державної системи після розпаду СРСР, що забезпечило правову основу для реалізації принципу поділу влади та забезпечення республіканських традицій.

Президент України, як глава держави, має специфічну конституційну правосуб'єктність, що надає йому право представляти державу на міжнародній

арені, бути гарантом конституційного ладу, Конституції, законності, а також прав і свобод людини. У контексті різних форм правління, таких як парламентська, президентська чи змішана, конституційно-правовий статус президента України має свої особливості, які визначаються відповідними конституційними нормами та політичною практикою [8].

Одним із основних підстав введення інституту президентства в Україні є принцип поділу влади, що забезпечує чітке розмежування функцій між різними гілками влади та гарантує збалансованість державного управління. Історична цінність республіканської форми правління, що була відновлена в Україні, також відіграє важливу/ключову роль у формуванні сучасного інституту президента, підкреслюючи його функцію як символу національної єдності та суверенітету.

Впровадження посту Президента в процесі розпаду СРСР стало необхідним для стабілізації політичної ситуації в нових незалежних державах, включаючи Україну. Це рішення було обумовлене потребою у реформуванні гілок влади та адаптації до нових умов, що виникли в результаті розпаду радянської системи. Важливою складовою цього процесу є курс на демократизацію, який передбачає не лише встановлення інституту президентства, але й забезпечення його ефективного функціонування відповідно до принципів верховенства права та правової держави [9, с. 427].

Запровадження інституту президентства в Україні значно підвищило суспільну увагу до цієї посади та її ролі в системі державної влади. Після проголошення незалежності цей інститут став важливим елементом у розвитку української державності, відкриваючи новий етап у формуванні політичної системи країни. Протягом часу інститут президента змінювався: спочатку він виконував функції найвищої посадової особи в державі, згодом поєднував функції глави держави та виконавчої влади. Нинішній статус президента

України визначається чинною Конституцією, відповідно до якої президент є суто главою держави, а функції виконавчої влади виконуються урядом.

Дані зміни у статусі президента відображають еволюцію політичної системи України та підкреслюють, як важливо вивчати особливості розвитку інституту президентства на сучасному етапі. Закономірність такого дослідження обумовлена необхідністю врахування нових політико-правових чинників, які впливають на функціонування цього інституту. Розуміння цих особливостей є важливим для аналізу його ролі в сучасній політичній системі України та для визначення напрямків подальшого вдосконалення державного управління [40].

Трансформація інституту президентства в Україні протягом останніх трьох десятиліть відзначається численними етапами, кожен з яких має свої характерні особливості та впливи.

Перший етап (1991–1995 рр.) характеризується зародженням інституту президентства в Україні, коли ця посада тільки формувалася у новоствореній незалежній державі.

На другому етапі (1996–2005 рр.) відбувається його становлення, що було зумовлено прийняттям Конституції України 1996 р., яка чітко визначила роль і функції президента в політичній системі країни.

Третій етап (2006–2009 рр.) включає розвиток інституту президентства в контексті політичної реформи, яка внесла певні зміни у взаємодію між президентом та іншими гілками влади.

Четвертий етап (2010–2014 рр.) пов'язаний із поверненням до редакції Конституції 1996 р., що відобразилося на статусі та функціях президента.

П'ятий етап (2015–2019 рр.) – знову ознаменувався поверненням до редакції Конституції 2004 р., що вплинуло на розподіл влади та функціонування інституту президентства.

Сучасний, шостий етап (2020 р. і дотепер), визначає поточний стан інституту президентства в Україні, що відповідає новим політичним і правовим сьогочасним реаліям.

Зазначимо, що на кожному з цих етапів трансформації інститут президентства зазнавав змін залежно від особи, яка обіймала пост глави держави. Це підкреслює важливість врахування персональних особливостей президентів при аналізі еволюції інституту президентства в Україні.

Перший етап трансформації інституту президентства в Україні (1991–1995 рр.) був критично важливим для формування основ президентської форми правління. Після проголошення незалежності України в 1991 р., перед новоствореною державою постало питання створення та розвитку нових політичних інститутів, а також визначення ефективних механізмів їх функціонування. Цей період був відзначений важливими політичними та правовими змінами, що суттєво вплинули на становлення сучасного інституту президентства [15].

1 грудня 1991 р. в Україні відбулися перші президентські вибори, на які претендувало шість кандидатів. Перемогу на цих виборах здобув Л. Кравчук, який став першим Президентом України, обраним на загальних виборах. Його кандидатуру підтримала більше половини виборців уже в першому турі, що свідчило про значний рівень довіри до нового глави держави. Проте діяльність Президента Л. Кравчука зіштовхнулася з проблемами у взаємодії з Верховною Радою України (ВРУ), парламент якої був розділений на різні фракції з різними поглядами на політичну реформу. Парламент складався з груп, які підтримували необхідність радикальних змін у політичній системі країни, та з тих, хто віддавав перевагу збереженню радянських номенклатурних структур. Такий поділ у Верховній Раді ускладнював прийняття рішень і реалізацію президентських ініціатив. Згідно з чинним законодавством, Президент України

проголошувався як глава держави та глава виконавчої влади, проте його статус як «представника держави та інтересів народу» не був чітко визначений.

Президент Л. Кравчук мав значні повноваження в законодавчому процесі, зокрема, право брати участь у пленарних засіданнях Верховної Ради, підписувати закони та накладати на них вето. Він також мав можливість ухвалювати укази з питань економічної реформи, які не були врегульовані існуючими законами України. Однак ці укази потребували подальшого затвердження парламентом, що створювало додаткові перешкоди для ефективного впровадження реформ.

На цьому етапі ще не була затверджена Конституція України, яка б чітко визначила механізми регулювання владних відносин між Президентом і урядом. Це призвело до політичної невизначеності та системної кризи, що закінчилася достроковими парламентськими та президентськими виборами. Відсутність конституційних норм, що регулюють повноваження Президента та його взаємодію з іншими гілками влади, стала однією з ключових проблем цього періоду [17]. Таким чином, перший етап розвитку інституту президентства в Україні був характерний проблемами у формуванні чіткої правової основи для функціонування президентської влади, що стало основою для подальших реформ та змін у політичній системі держави.

Другий етап трансформації інституту президентства в незалежній Україні (1996–2005 рр.), визначається важливими політичними подіями та змінами в конституційно-правовому регулюванні президентських повноважень. Основною подією цього періоду стало підписання Конституційного Договору між ВРУ і Президентом Л. Кучмою 8 червня 1995 р. Цей договір суттєво розширив повноваження Президента, надавши йому значні права у формуванні уряду та управлінні державою.

Згідно з Конституційним Договором, Президент отримав право призначати Прем'єр-міністра, формувати уряд, а також призначати та звільняти вище командування Збройних Сил України (ЗСУ). Окрім того, Президент мав право подання кандидатур на ключові посади, такі як Голова Конституційного Суду, частина складу Конституційного Суду, Глава Верховного Суду, Глава Вищого арбітражного суду та Голова Національного банку України. Це також включало право створювати, реорганізувати та ліквідовувати міністерства й відомства, а також скасовувати акти центральних і місцевих органів виконавчої влади [21, с. 5–6].

28 червня 1996 р. ВРУ прийняла Конституцію України, яка забезпечила певну стабільність у правових відносинах і чітко визначила взаємини між гілками влади. Конституція формально виводила Президента України за межі виконавчої влади, встановлюючи його як главу держави, що уособлює державу та її владу в цілому. Відповідно до статті 102 Конституції, Президент гарантує державний суверенітет, територіальну цілісність України, дотримання Конституції та прав і свобод громадян [1]. На цьому етапі, незважаючи на формальне встановлення нових правових норм, Президент Л. Кучма продовжував боротьбу за розширення своїх повноважень. У 2000 р. було проголошено спробу реформування Конституції через Всеукраїнський референдум, який планувався на 16 квітня 2000 р. Дані спроби вказували на тривалі суперечності та боротьбу за збільшення президентських повноважень.

Форма правління в Україні на цьому етапі вважалася президентсько-парламентською республікою, що було пов'язано з громадською недовірою до інституту президентства. Це було зумовлено недотриманням демократичного принципу реального розподілу влади та надмірною централізацією управління. Окрім того, етап охоплював президентські вибори та так звану «Помаранчеву революцію», яка стала важливою віхою в політичному житті країни,

відзначаючи боротьбу за демократичні зміни та реформування політичної системи.

Третій етап трансформації інституту президентства в Україні розпочався у 2006 р., коли була проведена політична реформа, що визначила перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки. Ця реформа мала суттєвий вплив на роль і функціонування інституту президентства в сучасній політичній системі України. Основним змістом реформи стало обмеження повноважень Президента України, що значно змінило динаміку взаємодії між Президентом і парламентом.

Згідно з новими правовими змінами, Президент України втратив ключові повноваження, які раніше мали вирішальне значення для функціонування виконавчої влади. Зокрема, Президент більше не мав права одноосібно призначати Прем'єр-міністра, що стало можливим лише за погодженням з ВРУ. Окрім цього, Президента позбавили можливості відправляти Прем'єр-міністра у відставку, що зменшило його контроль над виконавчою владою. Це також призвело до скорочення його впливу на призначення та звільнення міністрів, а також на загальну діяльність Кабінету Міністрів України (КМУ). Фактично, ці зміни зменшили прямий вплив Президента на урядові рішення та політику, що зробило його роль менш центральною у процесах державного управління [23, с. 5–6].

Попри зазначені обмеження, Президент України зберіг широкий спектр повноважень, які продовжували відігравати значну роль у політичному житті країни. У цьому контексті, важливим є погляд М. Зелінської, яка розробила концепцію української президентури, що включає кілька ключових аспектів. По-перше, відповідно до концепції, Президент має подати кандидатуру Прем'єр-міністра для призначення коаліційною більшістю, що зберігає певний рівень впливу Президента на формування уряду. По-друге, увесь склад

майбутнього уряду подається на призначення парламентом за затвердженням Прем'єр-міністром, при цьому уряд буде підзвітний та контролюється ВРУ.

Третій аспект концепції передбачає, що програма діяльності уряду повинна бути схвалена ВРУ простою більшістю голосів не пізніше як через 30 днів після формування уряду. Четверте, концепція зазначає, що Президент, не належачи до жодної з гілок влади, повинен виступати як арбітр між ними та представник інтересів більшої частини народу. П'ятий аспект стосується чіткого визначення напрямків та меж діяльності Секретаріату Президента чи іншого допоміжного органу при Президентові в відповідному законі [25, с. 143].

Хоча дані пункти концепції є об'єктивними та мають потенціал для зміцнення президентської інституції, існують і певні ризики. Зокрема, ці ризики пов'язані з результатами виборів до парламенту та формуванням коаліцій, що може вплинути на ефективність реалізації концепції. Непередбачені політичні ситуації або нестабільність у парламенті, завжди можуть ускладнити досягнення бажаних результатів в управлінні країною, що підкреслює складність і непередбачуваність політичного процесу в Україні.

Четвертий етап розвитку інституту президентства в Україні розпочався в 2010 р. і характеризується поверненням до президентсько-парламентської форми правління. Це стало можливим завдяки запиту Партії регіонів (ПР), яка на той час перебувала під контролем Президента В. Януковича, до Конституційного суду України. ПР оспорила конституційність політичної реформи 2004 р., яка мала на меті перехід до парламентсько-президентської республіки [31, с. 67].

Рішення Конституційного суду, винесене у жовтні 2010 р., підтвердило, що зміни 2004 р. суперечать Основному закону. Це рішення мало значний вплив на конституційний устрій України. Оскільки відновило систему, в якій Президент мав значно більший вплив на політичний процес. Без необхідності

голосування у парламенті, суд фактично скасував реформи, що були реалізовані попередньої адміністрацією, і відновив велику частину президентських повноважень. Цей етап підкреслив відсутність системи стримувань і противаг у державній владі, оскільки наступні рішення підтвердили статус-кво, відкидаючи конституційні зміни, які раніше були впроваджені. Відновлення президентсько-парламентської форми правління дало президенту більше можливостей для контролю над урядом і парламентом. Важливо зазначити, що такі зміни в системі влади не завжди сприяли стабільності чи ефективності управління, адже відновлення значних президентських повноважень вплинуло на баланс влади та її функціонування [32, с. 426].

Зміни, що сталися на цьому етапі, також вказують на складність процесу конституційних реформ в Україні, де політичні сили можуть використовувати судову систему для досягнення своїх цілей. Водночас це рішення підкреслило необхідність більш глибокого аналізу та можливого перегляду механізмів стримувань і противаг, щоб забезпечити ефективну й стабільну роботу державних інститутів в умовах політичних змін.

П'ятий етап розвитку інституту президентства в Україні, що охоплює період з 2015 по 2019 р., ознаменувався відновленням дії Конституції України 2004 р. Це стало можливим після того, як було визнано незаконним рішення Конституційного суду, ухвалене під час президентства В. Януковича, яке повернуло країну до президентсько-парламентської форми правління. Відновлення конституційних норм 2004 р. дозволило суттєво змінити баланс влади в Україні, знову надавши більше повноважень парламенту та зменшивши роль президента [35]. Даний етап також характеризується загостренням політичної та військової ситуації в Україні. Анексія Криму Російською Федерацією (РФ) і окупація частини східних областей стали вкрай важливими викликами для держави, що потребували негайного відновлення державного

суверенітету та територіальної цілісності. В цих умовах інститут президентства відіграв ключову роль у підтримці національної безпеки, а також у процесі очищення судової системи від корупції та децентралізації влади.

Прагнення України інтегруватися в Європейський Союз стало ще одним важливим аспектом цього етапу. Президент активно підтримував європейський курс країни, що відображало зусилля щодо реформування та модернізації українських державних інститутів. Водночас, цей період продемонстрував певні проблеми в функціонуванні інституту президентства, зокрема у питаннях президентських виборів і виконання повноважень, що часто виходили за межі конституційних норм. Однією з причин, чому п'ятий етап виділяється окремо є рішення Конституційного Суду України (КСУ), які стосуються конституційності певних норм і дій. Досвід функціонування інституту президента в Україні показує наявність проблем, таких як дострокове припинення повноважень Президента на підставах, що не були прямо передбачені Конституцією.

Шостий етап розвитку інституту президентства в Україні розпочався в умовах складної внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації, спричиненої воєнним станом і повномасштабною війною. Конфлікт з РФ, що переріс у повномасштабну війну в 2022 р., критично вплинув на функціонування українських державних інститутів і на суспільство в цілому. Конституція України (стаття 106) визначає ключові повноваження Президента у сфері національної безпеки, оборони та зовнішньої політики, що стало особливо важливим у умовах війни. За часів воєнного стану роль Президента в управлінні державою значно посилилася. Після виборів 2019 р., які привели до нової адміністрації, спостерігається тенденція до зміцнення президентських позицій у законодавчій та виконавчій сферах [1].

Новообраний Президент почав активно впливати на законодавчий процес і структуру виконавчої влади, що дозволило йому зосередити в руках більшість повноважень. Зміна вектору внутрішньої й зовнішньої політики держави, супроводжувалася більшим акцентом на вирішення внутрішніх проблем країни у порівнянні з традиційним зовнішньополітичним фокусом. Воєнний стан, який був запроваджений 24 лютого 2022 р. внаслідок вторгнення російських військ, вимагав термінових і рішучих дій з боку української влади. Проте, навіть у таких екстремальних умовах, Конституція та закони України продовжують юридично регламентувати повноваження Президента. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (стаття 9) чітко визначає, що Президент і Верховна Рада діють виключно на підставі Конституції та законів, навіть в умовах воєнного стану. Стаття 10 цього ж Закону підтверджує, що повноваження Президента не можуть бути припинені протягом дії воєнного стану [20].

В умовах війни та інтенсивного військового конфлікту, завжди виникають нові виклики для конституційної демократії. Важливо, щоб Україна зберегла свою прихильність до принципів верховенства права і конституційної демократії, навіть коли ці принципи підлягають серйозному випробуванню. Продовження функціонування інституту президентства є критично важливим для утвердження політичної незалежності та стабільності держави. Подальший розвиток інституту президентства в Україні буде залежати від ефективності роботи Конституційного Суду. Цей орган повинен забезпечити справедливий розподіл влади, уникнути надмірного накопичення повноважень у руках Президента та запобігти непотрібним конституційним змінам, які можуть з часом підірвати принципи конституційної демократії.

Таким чином, аналіз особливостей розвитку Інституту глави держави в Україні демонструє складний та багатогранний процес еволюції президентських

повноважень, який відображає загальні тенденції й специфічні виклики для української політичної системи. Історично інститут президентства в Україні пройшов кілька ключових етапів трансформації, кожен з яких суттєво впливав на його функціонування та роль у державному управлінні. Розвиток Інституту глави держави в Україні відзначається постійною зміною та адаптацією до нових політичних і соціальних умов. Протягом усіх етапів інститут президентства демонстрував здатність до трансформації та адаптації, відзначаючи як періоди стабільності, так і певної кризи.

Висновки до розділу 1

Отже, аналіз Інституту глави держави як предмету наукового дослідження, дозволяє зробити наступні кілька ключових висновків. Інститут президентства, як фундаментальний елемент політичної системи, є складним і багатогранним об'єктом вивчення, що охоплює аспекти функціонування, впливу на державне управління та взаємодії з іншими гілками влади. Науковий аналіз інституту глави держави дозволяє краще зрозуміти, як його функції та повноваження адаптуються до змінюваних умов, а також які фактори визначають його ефективність і політичний вплив на сферу державного управління. Важливо, що дослідження цього інституту включає як теоретичний, так і практичний аспекти, що дозволяє формувати потрібні рекомендації щодо удосконалення його ролі та функцій у системі державної влади.

Варто відзначити що інститут президентства в Україні пройшов через кілька важливих етапів трансформації, кожен з яких суттєво вплинув на його роль у державному управлінні та політичній системі. На початкових етапах (з моменту здобуття незалежності), інститут президента формувався у відповідь на швидку потребу в стабільності та ефективному управлінні новою державою. Після прийняття Конституції у 1996 р. та політичної реформи 2004 р., роль президента зазнала суттєвих змін, що відобразилося на його взаємодії з іншими гілками влади. Четвертий етап повернення до президентсько-парламентської системи та п'ятий етап відновлення редакції Конституції 2004 р., показали адаптацію інституту до нових політичних і соціальних викликів. Зокрема, у контексті анексії Криму та війни на сході України. Сучасний шостий етап, який триває в умовах воєнного стану, акцентує роль президента у забезпеченні національної безпеки та оборони, що стало ключовим аспектом управлінської діяльності в умовах війни.

РОЗДІЛ 2. ГЛАВА ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТ ВНУТРІШНЬО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

2.1 Специфіка функціонування Інституту Президентства в політичній системі України

Специфіка функціонування інституту президентства в політичній системі України, визначається складністю та динамічністю політичного процесу, що відображає особливості конституційно-правових змін і різних трансформаційних процесів у державі. Інститут президентства в Україні постійно адаптується до нових викликів, пов'язаних із необхідністю забезпечення стабільності політичної системи, підтримання демократичних засад і балансу між різними гілками влади. Залежно від політичної ситуації та впливу суспільно-політичних подій, роль і повноваження Президента України можуть змінюватися, що впливає на розподіл влади та принципи управління державою. Важливо також враховувати, що специфіка функціонування президентства в Україні суттєво залежить від політичної культури, правової системи та особистих/індивідуальних якостей обраних президентів, що створює унікальні умови для реалізації цього інституту в національному контексті.

Україна продовжує свій шлях до становлення демократичної держави та створення правових основ для формування громадянського суспільства. Цей процес є надзвичайно складним і тривалим, оскільки передбачає не лише руйнування старих правових і політичних структур, але й створення нових, ефективних органів влади. Реформування державних інститутів є одним із найважчих завдань, що постає перед українським суспільством під час демократичних перетворень. Оскільки від якості побудованих владних структур залежить майбутній розвиток країни. Важливим етапом у цьому процесі стало

запровадження інституту президентства, що стало сигналом готовності України до впровадження передових/новітніх демократичних норм. Цей крок відкрив нову сторінку в розвитку української державності, демонструючи прагнення адаптувати досвід розвинених країн Заходу. Інститут президентства, таким чином, відіграв ключову роль у модернізації державного управління та заклав основи для ефективного функціонування нових демократичних практик [7, с. 16].

Сьогодні особливо актуальним є питання про роль і місце інституту президентства в системі поділу влади та механізмі стримувань і противаг між гілками влади. У сучасних умовах інститут президентства є надзвичайно багатограним і багатофункціональним. Проте, сама по собі наявність посади президента, ще не визначає реальної сутності цього інституту. Наприклад, у західних демократіях президенти присутні як у президентських (США), так і в напівпрезидентських (Франція) та парламентських (Німеччина) республіках, маючи (при цьому) різний обсяг повноважень, функцій та впливу на суспільне життя. У континентальній Європі та Північній Америці, президентська влада зазвичай врівноважується дієвим (легітимним) парламентом та незалежною судовою системою, що забезпечує стабільний баланс влади. Водночас в країнах Латинської Америки, президенти часто прагнуть займати домінуюче становище в політичному житті держави. На афро-азійському континенті президентська влада має ще більш авторитарний характер, де президент нерідко поєднує функції глави держави, керівника уряду та лідера правлячої політичної партії. У таких країнах президент часто постає як «батько нації» з надмірною концентрацією влади, що набуває рис диктаторського режиму [82].

Будь-яка конституція ґрунтується на ідеях та філософських концепціях, що сформувалися впродовж історії людства. Сучасні конституційні засади є результатом цивілізаційного розвитку думок багатьох видатних філософів й

інтелектуалів, юристів і державознавців з часів античності до сьогодення. Основи теорій розподілу влади та правової держави, закладені такими мислителями, як Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо та Д. Локк, які давно визначили фундаментальні принципи побудови демократичної держави. У XVIII ст., з початком формування демократичних країн Нового Світу, виникає ідея інституту президентства, що спершу з'явилася в США. Першими дослідниками інституту президентства були американські політичні діячі Т. Джефферсон, Д. Медісон та О. Гамільтон. Наприклад, Д. Медісон у своїй праці «Федераліст», вдало обґрунтував принципи побудови демократичного суспільства та наголошував на необхідності наявності «освіченого державного діяча». Натомість, Т. Джефферсон, створюючи (так звану) Декларацію незалежності США, застосовував дослідження своїх попередників, втілюючи принципи розподілу гілок влади, їхню автономність і ефективну взаємодію. Таким чином, філософські концепції та ідеї цих мислителів стали основою для сучасних конституційних систем демократичних держав [12, с. 241].

Президент у структурі будь-якої республіки займає особливе становище, адже він представляє свою державу, діє від її імені та забезпечує узгоджене функціонування всіх органів державної влади. В умовах напівпрезидентської республіки, президент не належить до жодної з гілок влади, що створює складнощі у визначенні його чіткого місця та ролі в державному механізмі, побудованому на принципі розподілу владних повноважень. Це викликає необхідність глибокого наукового дослідження функціональних особливостей президентської інституції. Розгляд президента як органу, який перебуває над іншими гілками влади, є не лише юридично некоректним, а й може загрожувати демократичному розвитку держави.

В сучасному конституційному праві, останнім часом висувається думка щодо виокремлення інституту президентства в самостійну гілку влади. На

сьогодні інститут президентства існує у більшості розвинутих держав світу: посада президента закріплена у конституціях майже 150 країн. Правовий статус президента (як правило), завжди регулюється основним законом країни або спеціальними законодавчими актами. Ці нормативні акти визначають місце і роль президента в системі влади, його повноваження, порядок заміщення посади, а також його відповідальність у разі порушення конституційних норм чи вчинення державної зради [22, с. 130].

Статус президента варіюється залежно від типу республіканської форми правління, до якої належить конкретна держава (парламентська, президентська або змішана). Для президентських республік характерним є об'єднання в одній особі функцій глави держави та глави виконавчої влади. У такій системі президент очолює уряд і безпосередньо керує його діяльністю. Водночас, у напівпрезидентських республіках, президент відокремлюється від виконавчої влади, яку представляє уряд на чолі з прем'єр-міністром. Однак президент усе ще має значний вплив на діяльність уряду через свої конституційні повноваження.

У країнах, де існують посади президента та прем'єр-міністра, нерідко виникають складнощі в розмежуванні їхніх функцій і повноважень. Це питання, зазвичай, вирішується відповідно до конституційних норм, які визначають статус кожного з цих органів влади. У президентській республіці, таких як США чи Бразилія, президент не лише є главою держави, а й безпосередньо керує урядом. Йому підпорядковуються міністри як окремі члени виконавчої влади, так і як учасники колегіального органу – ради або кабінету міністрів [33, с. 173].

Посада прем'єр-міністра в такій системі виконує радше символічну роль та не має реальних повноважень для керування національним урядом. У президентських республіках, де президент є фактичним керівником уряду,

прем'єр-міністр може виконувати лише адміністративні обов'язки. У такій ситуації роль уряду як колегіального органу (переважно) зводиться до мінімуму, адже фактичне управління здійснює президент, утворюючи так званий «кабінет президента», а не повноцінний урядовий орган з розподілом відповідальності між міністрами [75].

На думку таких дослідників, як М. Малишко та Б. Габричидзе, виконання Президентом функції гаранта Конституції передбачає право діяти не тільки відповідно до її буквального змісту, але й керуючись її принципами та духом. Це дозволяє йому заповнювати правові прогалини та приймати рішення в непередбачених ситуаціях. Проте, якщо Президент займає центральне місце в системі державної влади, це може створювати ризик узурпації влади. Щоб уникнути можливого встановлення культу особи чи авторитаризму, необхідно посилити систему стримувань і противаг, передбачену Конституцією. Також важливо науково обґрунтувати та швидко впровадити новітні механізми, які забезпечуватимуть неупередженість глави держави. Це включає створення умов для збереження певної дистанції Президента від уряду та виконавчої влади. Таке раціональне розмежування дозволить уникнути конфлікту інтересів і забезпечить ефективне функціонування державних органів. Важливим завданням є розвиток конституційних норм, що регулюють ці правові відносини з метою зміцнення демократичних принципів управління [34, с. 17].

У парламентській республіці президент виконує роль лише глави держави і не має значного політичного впливу, оскільки його рішення набувають чинності тільки після підтвердження прем'єр-міністром або відповідним міністром. Це відбувається через механізм контрасигнатури, що передбачає скріплення президентських актів підписами самих урядовців. Президент у таких республіках здебільшого виконує церемоніальні функції та не ухвалює самотійно політично значущих рішень.

Натомість у президентських республіках президент зосереджує у своїх руках усю повноту виконавчої влади, ухвалюючи рішення і призначаючи міністрів, які діють радше як його радники. У разі існування ради міністрів у таких країнах міністри все одно підпорядковуються безпосередньо президенту. У змішаних республіках, де є елементи і парламентської, і президентської форм правління, роль президента часто обмежується національним парламентом. Наприклад, призначення прем'єр-міністра потребує схвалення парламенту, що зменшує вплив президента на уряд.

Загалом слід зазначити що у державах зі змішаною формою правління, президенти мають досить широкі конституційні повноваження у сфері виконавчої влади та інших галузях. Однак реалізація цих повноважень може відбуватися по-різному: в одних країнах – безпосередньо президентом, а в інших – через раду міністрів чи інші виконавчі органи [35, с. 26]. Вищими органами державної влади є президент, парламент, уряд та вищі суди. Президент, як глава держави, має особливий конституційний статус, що відрізняє його від інших державних органів завдяки принципам незмінюваності, нейтральності та невідповідальності. Президент символізує національну єдність і гарантує територіальну цілісність держави. Його посада захищена від дострокового усунення, а припинення повноважень можливе лише в межах особливої процедури, наприклад, імпічменту.

У зовнішніх відносинах президент представляє країну, укладає міжнародні договори та призначає дипломатів. У парламентських республіках президент має менші політичні повноваження, тоді як у президентських – зосереджує в собі виконавчу владу. Окрім цього, президент може бути наділений правом видавати нормативні акти. Президент повинен дотримуватися політичної нейтральності, стоячи поза політичними конфліктами та забезпечуючи стабільність системи. У деяких країнах він зобов'язаний

призупинити членство у партії на час своєї каденції. Моральна відповідальність президента реалізується через вибори, де виборці оцінюють його економічну політику та міжнародну діяльність. Специфіка функціонування інституту президентства в Україні відображає зміни в політичній системі країни та тенденції, що супроводжують еволюцію її управлінських моделей. Протягом періоду з липня 1990 р. до грудня 1991 р. спостерігалася орієнтація на парламентську модель, що передбачала посилення ролі парламенту. У грудні 1991 р., після проголошення незалежності, розпочався етап, коли була запроваджена президентсько-парламентська модель, що дозволила президенту отримати значні повноваження [41, с. 80].

З червня 1995 р. до червня 1996 р. країна поступово переходила до президентської моделі, де президент здобув центральне місце в політичній системі. Однак з червня 1996 р. по грудень 2005 р. в Україні знову виникла тенденція до змішаної президентсько-парламентської моделі, яка забезпечувала баланс між виконавчою та законодавчою гілками влади. Від січня 2006 р. до січня 2010 р. спостерігалася орієнтація на парламентсько-президентську модель, що значно послабила президентські повноваження на користь парламенту. Після цього, з січня 2010 р. по червень 2013 р., президентсько-парламентська модель знову стала домінуючою. Останнє зміщення в червні 2013 р. відзначило повернення до парламентсько-президентської системи. Дані коливання в інституті президентства свідчать про постійну боротьбу за владу між різними гілками, а також про прагнення забезпечити стабільність та ефективність управління в Україні [43, с. 264].

Конституційно-правовий статус інституту Президента України формує основи для визначення ролі глави держави у системі державного управління. Цей статус регулюється правовими нормами, які окреслюють порядок діяльності президента, його повноваження, а також взаємодію з іншими

органами влади, такими як парламент і уряд, а також з органами місцевого самоврядування. Зокрема, Конституція України чітко визначає повноваження президента, що включають управління зовнішніми справами, підписання законів, призначення на ключові державні посади, а також виконання функцій арбітра в політичному процесі. Важливим аспектом є також процедура звільнення президента з посади, яка передбачає специфічні підстави та процедури, такі як імпічмент, що підкреслює політичну відповідальність глави держави [1].

Слід зазначити, що юридичний статус Президента безпосередньо залежить від форми правління та політичного режиму в країні. Наприклад, в періоди президентської моделі система підкреслює силу виконавчої гілки влади, тоді як в парламентсько-президентських системах повноваження президента можуть бути обмеженими, оскільки більшість виконавчих функцій делегуються уряду. Дані динамічні зміни у статусі інституту президентства в Україні демонструють, як політичні обставини впливають на функціонування державних інститутів. Зміни в політичному курсі країни відображаються на повноваженнях і діяльності президента, а також на способах взаємодії з парламентом й урядом. Таким чином, специфіка функціонування інституту президентства в Україні є результатом постійних політичних трансформацій і адаптації до нових викликів у державному управлінні [45].

Однак на сталу ефективність діяльності президента впливають численні політичні фактори. По-перше, партійна належність президента може істотно вплинути на його здатність реалізувати свої повноваження. Наприклад, якщо президент належить до політичної сили, яка має більшість у парламенті, це може спростити процес ухвалення законів. По-друге, кількість політичних партій у Верховній Раді та їх фракційний склад також визначають політичну ситуацію. Різноманіття політичних партій може ускладнити формування

коаліцій та ухвалення рішень, тоді як однопартійна більшість сприяє швидкому просуванню ініціатив президента.

Окрім того, відносини між президентом і парламентом можуть варіюватися залежно від політичної ситуації в країні. Зміна політичних трендів може призвести до посилення або ослаблення президентських повноважень у законодавчому процесі. Таким чином, хоча президент і має значні повноваження у сфері законодавчої ініціативи, їх реалізація залежить від багатьох політичних умов та обставин [49].

В Україні, коли політична належність президента збігається з більшістю у ВРУ, це створює сприятливі умови для реалізації внутрішньої та зовнішньої політики. Яскравим прикладом є діяльність В. Януковича, під час якого ПР мала провідну позицію в парламенті. В таких умовах президент отримує більше важелів впливу на законодавчі ініціативи, що дозволяє йому більш ефективно впроваджувати свої політичні програми. Однак, якщо політична належність президента та парламентської більшості різняться, це може призвести до конфліктів і дестабілізації. Як показує досвід Франції з її системою подвійного правління, подібні ситуації можуть викликати системні кризи. В Україні також мали місце приклади такого протистояння, зокрема, конфлікт 2008–2009 рр. між Президентом В. Ющенком і прем'єр-міністром Ю. Тимошенко.

Таким чином, функціонування інституту президентства в Україні вимагає обережного підходу до управлінських рішень і [між]інститутських відносин. Президентська форма правління має потенціал забезпечити стабільність і наступність політичних перетворень, оскільки концентрує владу в одних руках, що може спростити процес ухвалення рішень. Однак, це також створює ризик узурпації влади, оскільки президент володіє широкими повноваженнями, які можуть бути використані на шкоду демократичним принципам. Водночас парламентська форма правління може призвести до частих урядових криз і

зміни кабінетів, що ускладнює реалізацію ключових стратегічних завдань. Таким чином, специфіка функціонування інституту президентства в політичній системі України передбачає складний баланс між стабільністю влади та її демократичним контролем [50, с. 65].

Специфіка функціонування інституту президентства в політичній системі України виявляється через низку ключових рис, які характеризують цю важливу державну установу. По-перше, президент є виборним главою держави, що дозволяє йому очолювати виконавчу владу або виступати в ролі арбітра в системі поділу влади. По-друге, в організаційному аспекті президент має високу ступінь незалежності від інших державних органів, що підкреслює його автономність. Проте така незалежність не звільняє президента від обов'язку діяти в межах правового поля.

Відзначено, що президент виконує керуючу роль у формуванні зовнішньої політики, а також є головнокомандувачем ЗСУ. Це робить його одним із ключових факторів, які впливають на політичний ландшафт країни. Попри домінування президентської форми правління, світові тенденції вказують на важливість симбіотичного поєднання позитивних рис як президентської, так і парламентської форм управління. Це дозволяє виправити недоліки та створити більш ефективну модель державного управління, яка забезпечить гнучкість та стабільність [57, с. 135]. Водночас досвід України свідчить, що для успішного управління важливі не лише розподіл влади та система стримувань і противаг, а й ефективна взаємодія між органами влади. Створення інформаційних каналів і транспарентність у роботі вищих органів влади є основою ефективної системи державного управління.

Інститут президентства в Україні є важливим елементом закріплення демократичних традицій і відповідає суспільному запиту на авторитетного лідера. Його запровадження відбулося в умовах нестабільної політичної

системи, яка ще не була готова до ефективної реалізації демократичних принципів. Це підкреслює необхідність подальшої адаптації та вдосконалення механізмів взаємодії між гілками влади. Такий підхід сприятиме ефективному реагуванню на сучасні виклики, що постають перед суспільством.

2.2 Трансформація Інституту президентства в період демократичних перетворень в Україні

Трансформація інституту президентства в Україні відбулася під впливом численних демократичних перетворень, що розпочалися з моменту здобуття незалежності в 1991 р. Цей процес супроводжувався змінами в політичних і правових рамках, які визначали повноваження й функції президента в державному управлінні. В умовах еволюції політичної системи та суспільних запитів, інститут президентства пережив значні трансформації, які відображали як внутрішні, так і зовнішні виклики. З часом президентська влада стала об'єктом критики за ризики узурпації та зловживання повноваженнями, що призвело до дискусій про необхідність реформування. Водночас, демократичні перетворення вимагали зміцнення президентської інституції як стабілізуючого елемента в умовах політичної нестабільності. У цьому контексті важливо проаналізувати, як трансформації інституту президентства вплинули на політичну культуру та суспільну свідомість в Україні.

У процесі трансформації інституту президентства в Україні (в період демократичних перетворень) важливо врахувати його подвійне призначення: з одного боку, він продовжує відтворювати спадковість у політичній системі, а з іншого – виступає ключовим елементом певної інноваційності. Відзначаючи, що інститут президентства був сформований у 1991 р. на основі ще радянських традицій, можна стверджувати, що він втілює (фактично) політичну волю та відповідальність, стаючи медіатором між силами традиції та модернізації.

Проте, з часом, інститут президента зазнав значних трансформацій, що зумовлено політичними реаліями України, які постійно змінюються під впливом суспільних запитів і зовнішніх факторів [60, с. 178].

Політична спадщина СРСР вплинула на формування централізованої системи державного управління, де принципи командного стилю залишалися домінуючими, що ускладнювало розвиток демократичних цінностей і політичної свідомості. Поляризація суспільства між прихильниками спадщини СРСР та євроінтеграції, продовжує підривати основи української державності, ставлячи під загрозу національну безпеку. У першому десятиріччі незалежності суспільна свідомість була націлена на створення моделі «сильної влади», що призводило до сподівань на швидке покращення життя, проте без усвідомлення фінансових і багатьох політичних реалій.

Дані фактори створили (напрочуд) складні умови для розвитку інституту президентства, в якому традиційно влада виконувала роль ключового важеля реформ. У той же час, прагнення до сильної виконавчої влади відображало історичний контекст існування України в складі Російської імперії і радянського союзу. Трансформація інституту президентства в умовах демократичних перетворень підкреслює важливість адаптації до нових політичних умов, збереження стабільності в управлінні та розвитку демократичних інститутів, що відповідають сучасним викликам [36, с. 162].

У процесі трансформації інституту президентства в Україні (під час демократичних перетворень) важливе місце займає конституційний процес, що супроводжувався підготовкою нової Конституції та внесенням змін до чинної. Конституювання інституту президентства активно тривало з моменту прийняття Конституційного договору між Президентом України та Верховною Радою 8 червня 1995 р., який суттєво змінив статус глави держави. Згідно з цим договором, Президент України отримав роль гаранта державного суверенітету,

незалежності та територіальної цілісності, а також можливість звертатися з посланнями до народу та подавати доповіді про політику держави. Ці повноваження забезпечили президенту значний контроль над системою органів державної/виконавчої влади, а також право створювати та ліквідовувати міністерства та інші органи влади.

Важливо відзначити, що Конституційний договір не лише надав президенту широкі повноваження, але й закріпив його статус як учасника законодавчого процесу, чим фактично перетворив законодавчу діяльність на спільну прерогативу президента та парламенту. Це свідчить про спроби встановлення балансу влади в умовах перехідного періоду. Проте в результаті ухвалення Конституції України 28 червня 1996 р., компетенція Президента дещо зменшилася. Хоча основні положення, закріплені в Конституційному договорі, залишилися. Конституція визначила президента як окрему юридичну особу, що посідає особливе місце в системі органів державної влади, наділяючи його значними повноваженнями у виконавчій, законодавчій та судовій сферах.

У період безпосередньої боротьби за владу в Україні, суперечності між Президентом Л. Кравчуком і Прем'єр-міністром Л. Кучмою стали відчутними, оскільки кожен із них прагнув збільшити свій вплив на прийняття державних рішень. Ці конфлікти виникали на фоні відсутності нової Конституції, яка могла б чітко регулювати владні відносини в країні. Важливо зазначити, що в той час повноваження уряду суттєво переважали повноваження Президента, що створювало додаткові підстави для виникнення розбіжностей [1].

Конфлікт між Л. Кравчуком і Л. Кучмою став символом боротьби за контроль над виконавчою владою та політичним процесом. Це протистояння призвело до ескалації напруги між різними гілками влади, а питання про те, хто має останнє слово в ухваленні важливих рішень, стало центральним у політичній дискусії. Відсутність механізмів для врегулювання конфліктів між

Президентом і урядом лише ускладнювала ситуацію. Криза, що виникла на цьому етапі, призвела до політичної нестабільності і, врешті-решт, до проведення дострокових парламентських і президентських виборів. Ці вибори стали спробою подолати політичну кризу та знайти нові підходи до формування влади. Вони також засвідчили потребу в перегляді конституційних норм, що регулюють відносини між президентом і парламентом. Проте результати виборів не дозволили миттєво вирішити наявні суперечності, а тому політична ситуація в Україні залишалася напруженою [31, с. 183].

Отже, суперечності між Президентом і Верховною Радою, які поширилися на всю вертикаль влади, вказують на складність процесу формування стабільної політичної системи в Україні в умовах переходу до демократії. Таким чином, інститут президентства в Україні еволюціонував у контексті демократичних перетворень, пройшовши через етапи розширення повноважень і їх обмеження відповідно до нових політичних реалій. Трансформація інституту президента відображає не лише процеси, що відбуваються в суспільстві, але й потребу у стабільності державного управління в умовах політичних і економічних змін. Водночас, важливою є необхідність адаптації інституту до вимог часу, що дозволяє зберігати демократичні цінності та сприяти розвитку правової держави. Так, трансформація інституту президентства стала важливим елементом у формуванні сучасної політичної системи України, відображаючи складність і суперечливість цього процесу в умовах історичних викликів і соціальних змін.

У 2000–2004 рр. в Україні відбулася спроба трансформації інституту президентства через проголошення Всеукраїнського референдуму, ініційованого Президентом Л. Кучмою. Він підписав указ, що передбачав проведення референдуму 16 квітня 2000 р., на якому планувалося винести важливі питання, зокрема про недовіру ВРУ та запровадження двопалатного

парламенту. Такі зміни мали б істотно збільшити повноваження Президента, зокрема контроль над парламентом через створення Палати регіонів [28, с. 109].

Якщо б усі ці питання були схвалені, це дозволило б Л. Кучмі отримати можливість відставки ВРУ та винесення нової Конституції на всенародне голосування. Таким чином, Президент міг би реалізувати проекти, які були б вигідні лише йому, що викликало б побоювання в суспільстві. Цей період ознаменувався появою організованої опозиції, що виявилася у масштабних протестах під гаслом «Україна без Кучми!».

Громадська недовіра до президентства Кучми зростала, оскільки його дії свідчили про порушення принципів реального розподілу влади. Централізація управління та невідповідність між прореформістськими заявами та реальними кроками, викликали глибоке занепокоєння в суспільстві. Політичні скандали та спроби обмежити вплив ВРУ на державні рішення, свідчили про прагнення Президента зміцнити свою владну вертикаль [24, с. 139]. Ці фактори створили напружену політичну атмосферу та призвели до зростання соціальної активності, що (практично), підкреслило важливість існування демократичних принципів у функціонуванні державних інститутів. Таким чином, період 2000–2004 рр. став важливим етапом у розвитку української політичної системи, коли суспільство почало усвідомлювати необхідність контролю за діями влади.

8 грудня 2004 р. ВРУ прийняла закон про внесення змін до Конституції під № 2222, що стало важливим етапом у трансформації інституту президентства в Україні. Ці зміни запровадили парламентсько-президентську форму правління, яка обмежила повноваження глави держави. Зокрема, Президент України втратив контроль над формуванням уряду, що фактично перейшло до парламенту, значно зменшуючи його політичну роль у виконавчій владі. Однак, одночасно президентські повноваження були розширені у сфері

контролю за ВРУ, оскільки Президент отримав додаткові підстави для дострокового припинення її діяльності.

Ця конституційна реформа не змінила основних функцій глави держави, адже Президент залишився гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності та прав і свобод громадян. Так, стаття 102 Конституції України продовжує закріплювати важливість президентської посади в системі державної влади. У період дії нової редакції Конституції, інститут президентства продовжував відігравати ключову роль у механізмі державної влади, забезпечуючи стабільність і взаємодію між різними гілками влади [1].

Важливо зазначити, що зміни 2004 р. вплинули на політичний ландшафт України, оскільки в умовах парламентсько-президентської системи відбулися численні конфлікти між президентом і парламентом. Вибори президента В. Януковича в 2010 р. стали яскравим прикладом політичної реалізації нових конституційних норм, оскільки він обирався за умов зменшення своїх повноважень. Це свідчить про те, що, попри зміни, інститут президентства залишався важливим, хоча й з іншими функціями у державному управлінні.

У подальшому, трансформація інституту президентства в Україні поетапно продовжувалася, оскільки політичні реалії вимагали адаптації до нових умов. У цей період проявилися нові виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення демократичних принципів і стабільності держави. У результаті, незважаючи на зміни в повноваженнях, президент залишався ключовою фігурою в забезпеченні політичної стабільності та розвитку України. Отже, період демократичних перетворень в Україні засвідчив гнучкість інституту президентства в умовах змінюваних політичних реалій, вказуючи на його важливість у системі органів влади.

Період 2006–2009 рр. в Україні став знаковим для трансформації інституту президентства у контексті демократичних перетворень. В цей час

практично застосовувалися норми оновленої Конституції, проте виникли серйозні кризи у відносинах між Президентом, парламентом та урядом. Недостатня чіткість конституційних норм призвела до конфліктів між Президентом і коаліційною більшістю, а також до напруження у взаємодії з КМУ. Хоча формально члени уряду підпорядковувалися парламенту, багато з них продовжували орієнтуватися на інтереси чинного Президента, що сприяло фрагментації уряду [24, с. 171].

Дані внутрішні суперечності створили умови для частих порушень норм Конституції та законодавства з боку усіх гілок влади. Постійна боротьба за повноваження призводила до розколу у владному трикутнику, а також до конфліктів між Головою Верховної Ради, Прем'єр-міністром та Президентом. Одним із наслідків цього, було дострокове припинення повноважень парламенту указом Президента, який, на жаль, не можна вважати цілком легітимним через його суперечність з Основним Законом.

Така ситуація згенерувала новий прецедент у практиці конституційної інженерії, де Президент намагався діяти не лише у межах «букви», але й «духу» закону. Становлення президентських інститутів супроводжувалося активним з'ясуванням відносин між законодавчою та виконавчою гілками влади. Напруженість спостерігалася також у межах виконавчої влади між Президентом, урядом і головами обласних держадміністрацій. У ВРУ виникали конфлікти між представниками різних політичних угруповань. Водночас, через політичні баталії і суперечки, не залишалося часу для реалізації основної мети політичних реформ – здійснення економічних змін, спрямованих на підвищення рівня життя населення. Тому, незважаючи на теоретичні зрушення у конституційних нормах, фактичний прогрес у реалізації демократичних реформ в Україні залишався під питанням. У підсумку, період 2006–2009 рр. став

важливим етапом у формуванні інституту президентства, хоча й не обійшовся без серйозних викликів і протиріч.

Подальші зміни повноважень Президента України та закріплення його зміненого статусу були зумовлені політичними перипетіями, які охоплювали країну. 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України ухвалив рішення, яке визнало неконституційним Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222. Суд зазначив наявність суттєвих порушень при прийнятті цього закону, таким чином підтвердивши, що в Україні діє Конституція в редакції 1996 р. Це рішення фактично відновило широкі владні повноваження Президента, які перевищували повноваження інших гілок влади [45, с. 345].

Президент отримав право законодавчої ініціативи та значний вплив на формування політики в країні. Також було відзначено фактичну незалежність Президента від інших гілок влади, що створювало підґрунтя для централізації влади в одних руках. Наявність фінансово-матеріальних ресурсів та власного апарату управління, значно посилила вплив Президента на внутрішню та зовнішню політику України. У світлі цього рішення КС стало очевидним, що необхідно чітко визначити статус та межі повноважень Президента, а також його відповідальність за дотримання Конституції та законодавства.

На сучасному етапі політичні баталії зосереджуються навколо скасування спірного рішення Конституційного Суду та повернення до Конституції 1996 р. зі змінами, внесеними в 2004 р. Дискусії про ці зміни відображають бажання суспільства врегулювати відносини між гілками влади. У результаті, цей етап трансформації інституту президентства в Україні підкреслює необхідність стабільності та чіткості в розподілі повноважень, а також відповідальності державних діячів перед народом [46, с. 162].

Після політичних подій 2013–2014 рр. та «Революції Гідності» в Україні відбулося суттєве оновлення політичної системи, що закріпило нові засади функціонування інституту президентства. 21 лютого 2014 р. був ухвалений Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 742-УІ, який відновив дію Закону України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV. Цей закон повернув до дії парламентарно-президентську форму республіканського правління, що суттєво обмежило повноваження глави держави у процесі формування та функціонування уряду [49].

Незважаючи на це, за Президентом збереглися значні повноваження у законодавчій сфері, зокрема, право звертатися з щорічними та позачерговими посланнями до ВРУ. Також Президент отримав право призначати вибори до ВРУ, розпускати її, накладати вето на закони та ініціювати законодавчі зміни. У виконавчій владі Президент зберіг можливість внесення подання до ВРУ щодо призначення ключових міністрів: наприклад, таких, як Міністр оборони та Міністр закордонних справ.

Важливим аспектом стала також можливість Президента зупиняти дію актів уряду у випадку їх неконституційності. Це свідчить про намагання збалансувати повноваження між президентською та парламентською гілками влади, забезпечуючи одночасно контроль над виконавчою владою. Повернення до парламентсько-президентської моделі управління, яскраво відображає прагнення суспільства до демократизації політичної системи та підвищення відповідальності державних органів. Таким чином, цей етап трансформації інституту президентства став важливим кроком у напрямку утвердження правової держави в Україні.

Період з 2015 до 2022 р. в Україні став важливим етапом трансформації інституту президентства, в умовах зростаючої політичної конкуренції та спроб подолання корупційних схем. Після «Революції Гідності» та переходу до

парламентсько-президентської системи, країна переживала розбалансування політичної системи, яке з часом сильно загострювалося. У 2019 р. новообраний президент В. Зеленський обіцяв боротися з корупцією, отримавши високий кредит довіри від населення. Проте вже в червні того ж року Конституційний Суд позбавив Національне антикорупційне бюро (НАБУ) прав на визнання угод недійсними, що ускладнило боротьбу з корупційними схемами.

В. Зеленський зіткнувся з труднощами у збереженні довіри суспільства та реформуванні корупційних структур. Його електоральний успіх надавав йому значні повноваження, що дозволяло швидко ухвалювати необхідні закони без широкого обговорення з іншими політичними силами. Однак таке зосередження влади в руках президента не призвело до суттєвого покращення в боротьбі з корупцією. У 2021 р. в Україні виникла конституційна криза, пов'язана з відстороненням голови Конституційного Суду, що продемонструвало проблеми у функціонуванні інституту президентства [61]. Незважаючи на ці труднощі, з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. президентська вертикаль влади зміцнилася. Володимир Зеленський отримав повноваження Верховного головнокомандувача Збройних Сил України, що підкреслило важливість ролі президента в умовах війни. Ця ситуація призвела до фактичного переходу до президентської республіки, де інститут президентства набув нових функцій і значення.

Отже, трансформація інституту президентства в Україні в умовах демократичних перетворень стала важливим етапом у розвитку державності. Вона відобразила як внутрішні суспільні запити, так і зовнішні виклики, зокрема прагнення до євроінтеграції. Від початку незалежності інститут президентства постійно еволюціонував, змінюючи повноваження та функції відповідно до політичної ситуації та конституційних реформ. Попри прагнення до збалансованої системи влади, періодично виникали ризики узурпації влади

та політичної нестабільності. Значну роль у цьому процесі відігравали суспільні протести, що стали індикатором громадської активності та недовіри до централізованої влади. Конституційна реформа 2004 року визначила перехід до парламентсько-президентської моделі, що обмежила вплив глави держави на виконавчу владу. Трансформації інституту президентства сприяли формуванню сучасної політичної системи, яка базується на демократичних цінностях. Разом із тим, процеси реформування потребують подальшого вдосконалення для забезпечення стабільності та ефективності державного управління.

2.3 Специфіка функціонування Інституту глави держави в умовах російсько-української війни

Функціонування інституту глави держави в умовах російсько-української війни, набуло нових характеристик та значущості. З початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., роль Президента України В. Зеленського значно розширилася, охоплюючи не лише керівництво країною, але й організацію оборони та координацію міжнародної підтримки. Президент одночасно виконує функції лідера країни та головнокомандувача, мобілізуючи всі можливі ресурси для захисту державного суверенітету. Інститут глави держави в цих умовах став основним центром прийняття стратегічних рішень та координації дій між різними гілками влади та військовими структурами. Окрім того, глава держави набув особливого значення як символ національного опору, що об'єднує суспільство перед обличчям зовнішньої агресії [81].

З приходом до влади В. Зеленського у 2019 р. відбулося чергове зміцнення президентської вертикалі. Завдяки парламентській [моно]більшості партії «Слуга народу», яка була сформована після позачергових парламентських виборів, глава держави отримав можливість ефективно впливати на процес формування та діяльності уряду, а також впливати на парламент. Це дозволило

встановити фактичну монополію на виконавчу владу та створити умови для посилення президентського контролю над політичною системою країни, що наблизило Україну до моделі президентської республіки. Проте, такий баланс сил значно змінився після початку повномасштабної військової агресії Росії проти України в лютому 2022 р. [47].

В умовах війни, президентська вертикаль стала не просто політичним інструментом, але й основним механізмом оперативного прийняття рішень, спрямованих на захист України. Багато процесів з управління державою зосередилися в Офісі президента, що стало логічною відповіддю на виклики з якими зіткнулася країна. Розширення повноважень Президента як Верховного головнокомандувача зумовило підпорядкування йому ключових органів державної влади, зокрема військових, правоохоронних і розвідувальних структур. Президент також координує міжнародні контакти та допомогу, що забезпечує мобілізацію міжнародної підтримки та військової допомоги. Водночас, Верховна Рада, яка продовжує працювати в умовах війни, переважно виконує роль ратифікаційного органу, узгоджуючи рішення, прийняті главою держави. Уряд став виконавчим органом, який реалізовує президентські директиви, а його роль у процесі прийняття рішень значно зменшилася. Це призвело до консолідації влади в руках Президента, яка була виправдана умовами воєнного часу, але разом з тим викликала занепокоєння щодо подальшої долі демократії в Україні [14].

Таким чином, інститут президентства в умовах війни набув нових особливостей, ставши основним центром прийняття стратегічних рішень, що об'єднує і координаційні, і різні виконавчі функції. Це забезпечило ефективне управління країною в умовах кризи, однак поставило питання щодо майбутньої ролі інших гілок влади та збереження балансу в політичній системі України, після завершення війни. Далі слід проаналізувати специфічні вимоги до глави

держави, що виникають у контексті повномасштабного російсько-українського військового протистояння. Особливу увагу потрібно звернути на лідерські якості, здатність швидко приймати рішення та ефективно координувати всі гілки влади задля забезпечення національної безпеки. Також важливо розглянути, як ці вимоги впливають на розподіл повноважень між органами державної влади та яким чином, Президент виконує роль головного комунікатора з міжнародною спільнотою. Це дозволить глибше зрозуміти трансформацію президентської влади під час війни та її роль у забезпеченні стабільності держави [14].

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. кардинально змінило очікування громадян від Інституту глави держави, сформувавши нові вимоги до його функціонування. Президентська посада набула значно більшої відповідальності, оскільки увага суспільства зосередилася на прийнятті швидких і рішучих рішень, що стосуються гарантування національної безпеки та організації оборони держави. Відбувся зсув від політичних функцій та публічної активності до безпосередньої координації дій у кризових ситуаціях. У цей час Президент В. Зеленський став головним комунікатором держави на міжнародній арені, що допомогло Україні швидко отримати безпрецедентну підтримку від міжнародної спільноти.

На початок 2022 р. рейтинг В. Зеленського продовжував знижуватися через певне розчарування населення результатами його політики. Проте після початку війни його популярність різко зросла, оскільки суспільство потребувало сильного лідера, здатного об'єднати країну у протистоянні агресору. Довіра до президента відновилася, а громадяни оцінили його дії в умовах війни, що відобразилося у високих показниках соціологічних опитувань. Так, за результатами дослідження Центру Разумкова, більшість українців (59 %)

визнали В. Зеленського політиком 2022 р., тоді як у попередні роки цей показник значно коливався [14].

Це свідчить про трансформацію інституту президентства в умовах війни, коли голова держави став не лише політичним лідером, але й символом національної єдності та опору. Водночас концентрація влади в руках Президента і зміцнення вертикалі управління, стали вимушеним заходом для забезпечення оперативного реагування на нові виклики. Військова ситуація сприяла посиленню його повноважень як Верховного головнокомандувача ЗСУ, що дозволило більш ефективно координувати оборонні та безпекові заходи на всіх рівнях [14].

На момент березня 2023 р. рейтинг Президента України В. Зеленського досяг майже 70 %, що стало свідченням високої довіри населення до його рішень у критичних умовах. Громадяни України побачили в ньому лідера, здатного приймати важливі рішення, відповідати за долю країни та координувати всі процеси, пов'язані з національною безпекою та обороною. У кризових умовах суспільство потребувало не лише політика, але й постаті, яка могла б об'єднати націю та очолити боротьбу проти агресора. Тому В. Зеленський, зосередивши на собі всі ключові повноваження, перетворився на центральну фігуру української політики та національного лідера, до якого зверталася як внутрішня, так і зовнішня аудиторія [14, с. 124].

На початку війни перед президентом країни постало важливе питання – залишитися в Україні чи прийняти пропозицію міжнародних партнерів про евакуацію за кордон. У разі від'їзду голови держави, Україна ризикувала залишитися без чіткого центру ухвалення рішень, що могло би дезорганізувати оборону та деморалізувати суспільство. В. Зеленський вирішив залишитися в Києві, продемонструвавши готовність боротися за державу та національні цінності, що викликало повагу як всередині країни, так і на міжнародній арені.

За словами конгресмена США А. Шиффа, американські служби попереджали президента про реальну загрозу його життю та були готові допомогти йому залишити столицю, проте В. Зеленський відмовився від цієї пропозиції [14].

Рішення президента залишитися на місці стало вирішальним для збереження стабільності в країні та уникнення політичного вакууму. В. Путін прагнув ліквідувати президента чи захопити його в перші дні війни, щоб поставити на чолі держави маріонетковий режим, що дозволило б уникнути тривалої та затратної окупації України. Водночас ризики ліквідації президента піднімали питання про спадковість влади. У разі трагічного розвитку подій виконання обов'язків президента України могло перейти до Голови ВРУ, як передбачено статтею 112 Конституції [1].

З метою мінімізації можливих загроз функціонування Інституту глави держави відбувалося у цілодобовому режимі з розосередженням владних структур у різних місцях. Це дозволило зберегти керованість країною навіть у разі можливих форс-мажорних обставин та гарантувати оперативне реагування на зміни у військово-політичній ситуації. Коли вранці 24 лютого 2022 р. стало очевидним, що РФ розпочала повномасштабне вторгнення, українське керівництво стикнулося з необхідністю швидко визначити юридичний статус подій та ухвалити відповідні рішення. Попередньо запроваджений надзвичайний стан уже не міг відповідати реаліям, коли під обстрілами опинилася майже вся територія країни. Питання постало між двома варіантами – оголошення стану війни чи введення правового режиму воєнного стану. Відповідно до Конституції України, саме президент подає до ВРУ рішення про оголошення стану війни та може приймати рішення про використання ЗСУ [1].

На той момент юридична група підготувала два варіанти документів, проте вибір був очевидним. Хоча українське суспільство в той момент не розбиралося в тонкощах визначень, проте, всі розуміли, що коли летять ракети й

рухаються танки – це війна. Однак на Банковій та в парламенті розуміли, що юридичний статус оголошення війни може мати суттєві економічні та міжнародні наслідки. У разі офіційного оголошення стану війни, міжнародні партнери могли б розглядати це як форс-мажорну обставину та змінювати або розривати чинні контракти з Україною. Це могло б призвести до зупинки фінансової допомоги та постачання озброєння, які були критично необхідні для протистояння агресору. Проблема полягала також у тому, що в Україні досі немає окремого Закону «Про особливий правовий режим – стан війни», і в результаті всі державні структури керуються інструкціями мирного часу. Це накладає певні обмеження на діяльність органів влади навіть в умовах воєнного стану. Хоча воєнний стан посилює вплив влади і вводить певні обмеження, він більше слугує інструментом мобілізації, ніж створенням нової моделі управління державою [38].

У період повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., Інститут глави держави України зіткнувся з новими викликами, що вимагали юридичного та політичного переосмислення статусу країни в умовах збройної агресії. Попри масштабні військові дії, офіційно Україна не оголосила стан війни, оскільки такий статус не передбачений чинним українським законодавством та суперечить міжнародним нормам. Україна перебуває в обставинах воєнного стану, а ситуація на міжнародному рівні кваліфікується як збройний конфлікт, відповідно до всіх положень Женевських конвенцій.

Згідно з міжнародним правом, офіційне оголошення війни мало б низку юридичних і політичних наслідків, які могли б суттєво ускладнити дипломатичні та економічні відносини з іншими країнами. Тому юридична фіксація режиму воєнного стану, дозволяє зберегти гнучкість у взаємодії з міжнародними партнерами, а також уникнути обмежень, які можуть накладати держави чи міжнародні організації на Україну, яка тривалий час перебуває у

стані війни. Важливо відзначити, що згідно з Конституцією України, саме президент є гарантом територіальної цілісності та суверенітету держави, що надає йому центральну роль у координації зусиль із захисту національної безпеки та керівництва всіма силовими структурами [14].

Застосування правового режиму воєнного стану забезпечило необхідну оперативність прийняття рішень та встановило нові правила функціонування державних органів, включаючи президента, парламент, уряд та військове командування. У свою чергу це дало змогу адаптувати систему управління країною до умов воєнного часу, зберігаючи при цьому можливість для міжнародної взаємодії. Проте правовий статус війни, навіть якби його було введено, не вимагає окремого законодавчого акту чи указу, оскільки агресія РФ проти України визнана з моменту початку анексії Криму в 2014 р. Така ситуація вимагає від інституту президента виконання низки важливих завдань: забезпечення територіальної цілісності, збереження внутрішньої економічної та політичної стабільності, а також координації міжнародної підтримки. Відповідно до статті 102 Конституції України, президент має бути гарантом реалізації стратегічного курсу на вступ до Європейського союзу (ЄС) і Північно-Атлантичного Альянсу (НАТО), що надає йому значну роль у формуванні зовнішньої політики, навіть в умовах військового протистояння [1].

Таким чином, нові умови, що виникли внаслідок агресії РФ, визначили ключові пріоритети для президента як гаранта суверенітету, територіальної цілісності та міжнародного позиціонування держави. Функціонування Інституту глави держави в умовах воєнного стану підпорядковується не тільки захисту країни від агресора, але й забезпеченню сталої стійкості державних інституцій, дотриманню прав і свобод громадян та підтриманню стратегічного курсу на інтеграцію із західними країнами. Також слід відзначити що функціонування Інституту глави держави в умовах російсько-української війни, виявило

особливу роль президента як центральної фігури в системі державної влади, що бере на себе відповідальність за оперативне прийняття рішень в умовах форс-мажору. Протягом періоду воєнного стану кожен орган влади адаптувався до нових реалій, демонструючи свою ефективність і здатність до виконання покладених на нього завдань. Водночас, Інститут глави держави, з огляду на конституційні повноваження, залишався основною ланкою, що забезпечувала єдність у функціонуванні центральної та місцевої влади.

Висновки до розділу 2

Аналіз специфіки функціонування інституту президентства в політичній системі України демонструє, що ефективність цього інституту значною мірою залежить від адаптації обраної моделі державного устрою до умов розвитку суспільства та політичної системи. Протягом історії розвитку президентства в різних країнах світу відбувалися суттєві зміни, які показали значення глави держави в процесах трансформації та стабілізації політичного управління. Вибір моделі конституційного устрою є критично важливим для забезпечення ефективності державної влади, особливо в умовах демократичної трансформації посттоталітарного суспільства.

У випадку України, важливою є здатність інституту президентства адаптуватися до реалій перехідного періоду та враховувати потреби суспільства у процесах політичних реформ. Занадто жорстке дотримання теоретичних моделей, які не враховують специфіку суспільно-політичних умов, може призвести до зниження ефективності політичного управління, гальмування демократичних перетворень та створення передумов для політичних криз. Таким чином, специфіка функціонування інституту президентства в Україні зумовлена його здатністю адаптуватися до викликів посттоталітарного суспільства та реалізовувати стратегічний курс країни на демократизацію та євроінтеграцію, враховуючи особливості політичної системи й суспільно-політичного середовища.

Трансформація інституту президентства в період демократичних перетворень в Україні показує, що цей процес характеризувався як зміною конституційних повноважень глави держави, так і переглядом його ролі в системі стримувань та противаг. Президентський інститут пройшов етапи адаптації до нових політичних реалій, включаючи обмеження повноважень,

посилення парламентаризму та впровадження демократичних стандартів. Такі зміни дозволили збалансувати відносини між гілками влади, знизити ризики узурпації та посилити відповідальність інституту президента перед суспільством. Водночас успішна трансформація залежала від здатності інституту президентства реагувати на суспільні запити та забезпечувати стабільний розвиток демократичних процесів. Специфіка функціонування інституту глави держави в умовах російсько-української війни підкреслює його ключову роль у мобілізації ресурсів, прийнятті оперативних рішень та забезпеченні стійкості держави перед зовнішньою агресією. Президент стає центральною фігурою, здатною об'єднати суспільство, забезпечити координацію між органами влади та спрямувати їхні зусилля на подолання кризи. У цей період його дії мають безпосередній вплив на збереження суверенітету, територіальної цілісності та міжнародний авторитет України. Крім того, у ситуації воєнного стану президент виконує функцію не лише керівника держави, але й лідера, який підтримує моральний дух нації та стає символом її спротиву [87].

Водночас воєнні виклики актуалізують значення співпраці між президентом, парламентом, урядом і міжнародними партнерами, що сприяє виробленню консолідованої позиції на захист національних інтересів. Інститут президента в Україні продовжує трансформуватися, відповідаючи новим вимогам, стаючи потужним інструментом для зміцнення національної єдності. Таким чином, війна не лише підкреслила значимість цієї інституції, але й виявила її здатність до саморефлексії та адаптації. Президент України в умовах зовнішньої агресії набуває додаткових повноважень, що дозволяють йому стати ключовим фактором у збереженні державності. Цей досвід може слугувати платформою для подальшого вдосконалення інституту президентства з урахуванням уроків кризового управління.

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

3.1 Кристалізація західної моделі Інституту Президентства в Україні

У процесі демократичних трансформацій в Україні постала необхідність адаптації західної моделі президентства, як орієнтиру для побудови дієвих механізмів влади. Історично сформована система президентства в західних країнах, зокрема в Європі та США, вирізняється збалансованістю розподілу повноважень між різними гілками влади та чіткими демократичними традиціями, які забезпечують стабільність такої політичної системи. В Україні ж інститут президентства проходить складний шлях розвитку та трансформацій у напрямку досягнення цього балансу. Зважаючи на пострадянську спадщину та виклики сучасності, постає завдання не лише формального впровадження західної моделі, але й адаптації її до українських умов. Водночас, це потребує глибокого аналізу, які саме механізми західної моделі є найбільш ефективними для посилення демократії та правової держави.

У країнах Європи існував специфічний тип президентського управління, в основі якого лежала значна роль партійних керівників у політичній системі, особливо, це стосується країн Східної Європи. Водночас зберігалися елементи колективного управління, де ключові політичні рішення реалізовувались лідером спільно з органом, визначеним парламентом і закріпленим у законодавстві для цієї мети. Це поєднання індивідуального лідерства та колективного управління є важливим для розуміння процесів, що відбувалися в цих державах [42, с. 57].

Дослідження інституту президентства дозволяє глибше/академічніше усвідомити характер політичних і конституційних змін, а також особливості сформованих політичних режимів, які відрізнялися синтезом національних

традицій з західними моделями. Ці трансформації стали не лише переходом до іншого політичного ладу, а й спробою створення нового інституційного порядку, який відповідає вимогам суспільства та державної незалежності. Для країн, що пройшли цей шлях, інститут президентства виконує не лише управлінську, але й символічну функцію, відображаючи процес демократизації та прагнення до європейських цінностей. Зміни в системі управління у таких країнах, як Україна, демонструють, що президентство проходить крізь унікальну трансформацію, орієнтуючись на поєднання досвіду західної демократії та специфіки місцевого політичного середовища [44, с. 114].

У дослідженні західної моделі інституту президентства важливо звернути увагу на ключові правові аспекти, що визначають статус президента, адаптовані для української політичної системи. Першою групою норм є порядок обрання президента, що передбачає демократичний та прозорий процес, спрямований на забезпечення легітимності та акумуляцію суспільної довіри. В Україні цей аспект підтримується Конституцією та низкою виборчих законів, які регулюють виборчий процес і встановлюють вимоги до кандидатів, принципи відкритого голосування та законодавчий контроль. Друга група норм розкриває становище президента у системі органів державної влади, або структурний аспект. Згідно з українською моделлю, президент виступає главою держави та виконує роль представника на міжнародному рівні, водночас залишаючись поза виконавчою вертикаллю уряду. Це положення забезпечує баланс між різними гілками влади, запобігаючи узурпації повноважень та зосередженню всієї влади в одній особі. Третя група норм стосується функцій та повноважень самого президента, або його функціонального аспекту, що є одним із найважливіших елементів президентського інституту. Повноваження президента України включають визначення стратегічного курсу держави, гарантування територіальної цілісності та національної безпеки, а також представництво країни на

міжнародній арені. У своїй діяльності президент також бере участь у призначенні ключових посадових осіб, затвердженні законодавчих актів і реалізації державної політики. Четверта група норм регулює припинення виконання повноважень президента. У цьому аспекті передбачені випадки добровільної відставки, імпічменту або втрати дієздатності. Такий механізм є запорукою стабільності й безперервності сфери державного управління, забезпечуючи правові підстави для передачі влади у разі непередбачених обставин [48, с. 153].

Вивчення цих чотирьох аспектів допомагає краще зрозуміти кристалізацію західної моделі інституту президентства в Україні, яка спирається на принципи демократії, верховенства права та чіткого розподілу владних повноважень. Адаптація цих норм сприяє зміцненню президентства як інституту, що відіграє важливу роль у політичному житті України та відображає прагнення держави до запровадження європейських стандартів і збереження цінностей ліберальної демократії.

Аналіз правового статусу президентів країн Європи, зокрема Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії та Чехії, дозволяє виявити унікальні риси та закономірності у розвитку інституту президентства в цих державах. У цих державах, попри різноманітність політичних, національних і культурних контекстів, інститут президентства пройшов значні трансформації, що позначилися на його сучасному статусі. Так, Польща, Чехія та Угорщина мали інститут президентства ще у першій половині XX ст., але після переходу до соціалістичної системи, цей інститут був ліквідований або трансформований у колективну форму глави держави [51, с. 23–24].

До прикладу, у Польщі, Угорщині та Чехії після встановлення соціалістичних режимів посаду президента було замінено Державною Радою, яка виконувала функції колективного глави держави. Це підкреслювало роль

партійного керівництва в управлінні країною, унеможливлюючи концентрацію повноважень в руках однієї особи. Проте, у ЧССР посада президента продовжувала існувати навіть під час соціалістичної доби, що стало винятком для цього регіону.

У процесі демократичних реформ кінця 1980-х і початку 1990-х рр., інститут президентства було відновлено у всіх зазначених країнах. Відновлення цього інституту символізувало прагнення до демократичної модернізації та повернення до практик, що відповідали б принципам демократичної республіки. У Польщі та Чехії президент став важливим символом національної єдності та гарантом Конституції, що підкреслює його роль як захисника демократичних цінностей і конституційного ладу [86, с. 94].

Варто зазначити що на відміну від колишньої колективної форми управління, сучасний інститут президентства в цих країнах має чіткі повноваження, визначені конституційними нормами. Наприклад, президент у більшості цих держав має обмежені виконавчі функції, але (водночас) здійснює важливі церемоніальні, представницькі й гарантійні функції. Окрім того, президенти обираються демократичним шляхом, що забезпечує легітимність їхнього статусу [54]. Таким чином, трансформації інституту президентства у країнах Східної та Центральної Європи, демонструють прагнення до зміцнення демократичних інститутів і встановлення правового порядку, що відповідав би європейським стандартам.

Легітимність запровадження посади президента в країнах Східної та Центральної Європи, відіграла ключову роль у стабілізації політичної ситуації після переходу від соціалістичної системи до демократії. Референдуми, рішення парламентів та Установчих Зборів створили юридичні підстави для встановлення посади президента, що сприяло узгодженню інтересів різних політичних сил і забезпечило широке суспільне визнання нового інституту

влади. У випадках Болгарії та Угорщини, важливу роль у формуванні консенсусу відіграли круглі столи, де політичні лідери досягли угод щодо майбутнього структури влади.

Спочатку президентів обирали парламентським шляхом, що відображало прагнення до поступовості та уникнення політичних конфліктів у процесі трансформації. Це дозволило зберегти стабільність, проте призвело до того, що перші президенти часто були представниками старої еліти, що могло обмежувати можливості для нових демократичних реформ. У Польщі та Болгарії, наприклад, саме такі особи зайняли перші президентські посади, продовжуючи впливати на формування політики.

У міру розширення демократичних процесів, вибори президента у більшості країн були змінені на всенародні. Це стало важливим етапом у демократизації, оскільки прямі вибори надали суспільству більший вплив на обрання керівника держави, підвищуючи легітимність президентства. Винятком залишилися лише Угорщина та Чехія, де збереглась практика парламентських виборів президента, що, однак, не знизило легітимності інституту через усталеність цієї практики [52, с. 255].

Прямі вибори сприяли посиленню відповідальності президентів перед громадянами та зміцненню їхньої ролі як представників загальнонаціональних інтересів. Суспільство таким чином отримало важелі впливу на політичне керівництво, що відображало нові демократичні цінності. Важливо, що перехід до прямих виборів, також символізував відхід від традицій колективного керівництва, властивих соціалістичним системам, і наближення до сучасних західних моделей президентства.

Конституційні обмеження щодо кількості термінів перебування на посаді президента в країнах Заходу, стали важливим інструментом забезпечення демократичного характеру влади, сприяючи періодичній зміні політичного

керівництва. Зазвичай, ці обмеження дозволяють президенту обіймати посаду не більше ніж два терміни, що запобігає концентрації влади та стабілізує політичну систему. Водночас важливо зазначити, що в цих країнах на законодавчому рівні заборонено входження президента до складу політичних партій. Така заборона існує, наприклад, у Болгарії та Угорщині, де президенту не дозволяється обіймати партійні посади, що посилює його надпартійний статус і забезпечує більшу незалежність у виконанні державних обов'язків.

Варто зазначити що у тих національних державах, де президент обирається всенародним голосуванням, як-от у Польщі, він часто має тісний зв'язок із провідною політичною партією. Це створює складну ситуацію: з одного боку, президент позиціонується як незалежний від партій впливовий представник держави, з іншого – його партійна підтримка залишається визначальною для його політичної стабільності. У цьому контексті конституційні обмеження забезпечують певний баланс між інституційною незалежністю президента та його політичним впливом на всі процеси в країні загалом [53, с. 312].

Щодо місця президента в структурі вищих органів влади, країни регіону зазвичай не запозичили американську/класичну модель, де президент суміщає повноваження глави держави та уряду. Натомість у цих країнах зберігається поділ повноважень: президент залишається символічним главою держави, а виконавчу владу реалізує уряд на чолі з прем'єр-міністром. Це створює унікальну ситуацію дуалізму влади, коли виконавча влада належить як президенту, так і Раді Міністрів, як у випадку Польщі. У таких умовах президент виконує роль посередника між різними гілками влади, сприяючи підтримці балансу та уникненню гострих (різних) політичних конфліктів. Дана посередницька функція президента, закріплена в конституціях Польщі та Румунії, характерна для змішаних республік і дозволяє президентові діяти як

об'єднуючий лідер у разі внутрішньополітичної напруги. Водночас дуалізм виконавчої влади є викликом для ефективного державного управління, оскільки все ж може призводити до політичних конфліктів між президентом і прем'єр-міністром у процесі ухвалення стратегічних рішень [55, с. 435].

У більшості країн Європи повноваження президента у сфері призначення прем'єр-міністра обмежені: хоча президент і має повне право пропонувати кандидатуру, остаточне рішення щодо затвердження глави уряду належить парламенту. Це положення забезпечує баланс між президентською та парламентською владою, зменшуючи ризики одноосібного контролю виконавчої влади. Також важливим є право президента розпустити парламент у разі відмови у вотумі довіри уряду, що надає президентові можливість втручатися в політичні процеси для запобігання урядовій кризі. Окрім того, президент має повноваження повернути законопроект до парламенту для повторного обговорення. Це вето слугує важливим інструментом для президентського впливу на законотворчий процес, забезпечуючи механізм перевірки і стримування. Також варто зазначити, що у кризових ситуаціях, таких як введення надзвичайного чи воєнного стану, президент у цих країнах отримує додаткові повноваження. Наприклад, він може контролювати дії виконавчих органів і впливати на безпекові та оборонні питання. Ця норма сприяє стабільності в умовах загрозливих подій, надаючи можливість оперативно реагувати на виклики [63, с. 51].

Також особливе значення в сучасній системі стримувань і противаг, займають повноваження президента у сфері судової влади. Зокрема, він може призначати суддів Верховного і Конституційного судів, що дозволяє йому безпосередньо впливати на судову систему та дотримання конституційних норм. Наприклад, у Чехії президент має навіть право призупиняти судові

процеси або накладати заборону на їх проведення, що забезпечує йому широкий вплив у правовій сфері.

Дані обов'язки та повноваження забезпечують президентів значну роль в управлінні державою, але також вимагають обережного їх використання, щоб уникати зловживання владою. Баланс президентських повноважень, обмеження в рішенні щодо кадрових призначень і необхідність взаємодії з парламентом, сприяють збереженню демократичних інститутів у цих країнах й запобігають концентрації влади. В країнах заходу діє чітка процедура звільнення президента з посади, що вказує на наявність механізмів стримувань і противаг. Парламент має право висувати звинувачення проти чинного президента, а остаточне рішення приймають вищі судові органи. У деяких країнах, наприклад в Румунії, для відсторонення президента від посади передбачено проведення референдуму, що дозволяє враховувати наявну думку суспільства. Угорське законодавство надає можливість притягнути президента до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені під час перебування на президентській посаді, підкреслюючи пріоритет правового контролю [73]. Водночас Чехія надає президенту імунітет, звільняючи його від відповідальності за дії, вчинені на посаді, що формує унікальну (європейську) правову специфіку [68].

Запровадження таких норм відображає бажання країн адаптувати західні моделі президентства, водночас зберігаючи власні національні особливості. Використання досвіду Франції та Німеччини вплинуло на вибір моделей управління. Зокрема, створенням таких систем, які поєднують елементи як президентської, так і парламентської республік. Важливою особливістю стало уникнення концентрованої влади в руках однієї особи, що є відмітною рисою «м'яких» парламентських моделей.

У сучасному політичному дискурсі, дедалі більше акцентується увага на східноєвропейському типі республіки, який включає такі країни, як Польща,

Румунія та Болгарія. Цей тип характеризується безпосереднім обранням президента населенням, що підкреслює демократичний характер влади. Окрім того, в цих країнах існує чітко визначена посада глави уряду, а кандидатура прем'єр-міністра затверджується парламентом на пропозицію президента. Уряд при цьому залишається підзвітним парламенту, що забезпечує певну форму контролю з боку законодавчої гілки влади [83].

Президент у цих країнах здійснює частину повноважень виконавчої влади, проте його повноваження суворо регламентуються умовами, за яких парламент може бути розпущений. Обмеження терміну перебування однієї особи на посаді президента також є характерною рисою, поряд з можливістю проведення дострокових виборів. На противагу цьому, Чехія та Угорщина можуть бути класифіковані як класичні парламентські республіки, де повноваження президента значно ширші, ніж у традиційних парламентських системах, таких як Австрія чи Німеччина [70, с. 90]. Усвідомлення досвіду Центральної та Східної Європи, теж може стати важливим елементом у реформуванні вищих органів державної влади в Україні, що дозволить врахувати національні та культурні особливості.

Таким чином, закордонний досвід підтверджує значущість президентства в різних політичних системах, адже президент має особливий статус, повноваження та відповідальність у державному управлінні. Кожному типу системи правління відповідає певний тип президентства, що є важливим аспектом в дослідженні інституту президентства. Для його ефективності необхідні стійка конституційна база та широка підтримка з боку суспільства. Важливо, щоб у Конституціях та інших правових актах були чітко визначені статус глави держави, його повноваження та означені їхні межі, що забезпечить стабільність і легітимність президентської влади. Кристалізація західної моделі інституту президентства в Україні передбачає адаптацію елементів, характерних

для східноєвропейського типу республіки, з акцентом на безпосереднє обрання президента та чітке регулювання його повноважень. Врахування національних історичних традицій і культурних особливостей є ключовими для формування ефективних інститутів влади, які відповідають потребам українського суспільства.

3.2 Роль і значення Інституту глави держави в реформуванні органів державної влади та силових відомств

Інститут глави держави відіграє критично важливу роль у реформуванні органів державної влади та силових відомств, оскільки саме президент виступає гарантом конституційного ладу та стабільності держави. У контексті сучасних викликів, таких як політичні та економічні кризи, функції президента стають ще більш актуальними для забезпечення ефективності державного управління. Президент має можливість впливати на формування ключових органів влади, що, в свою чергу, визначає якість і швидкість реформ. Зокрема, реформи в силових відомствах вимагають чіткої координації та політичної волі, що залежить від лідера держави. Отже, активна участь президента в процесах реформування є необхідною умовою для досягнення цілей державної політики та зміцнення правопорядку.

Огляд конституційних і більшості законодавчих норм, що регламентують повноваження президента, є важливим етапом у розумінні його ролі в реформуванні державних органів. Конституція України визначає президента як главу держави, на якого покладено відповідальність за забезпечення стабільності та цілісності функціонування всіх органів влади. Відповідно до статті 106 Конституції, президент має право призначати прем'єр-міністра, а також інших членів КМУ, що підкреслює його ключову роль у формуванні виконавчої влади.

Президент наділений правом розпуску парламенту у визначених законом випадках, що свідчить про його вплив на законодавчий процес. Серед інших важливих повноважень президента – право вносити законодавчі ініціативи, що може суттєво впливати на напрямок реформ у різних сферах. Президент також

здійснює контроль за виконанням законів, що дозволяє йому реагувати на їх недосконалість чи неефективність [1].

Законодавчі акти, які регулюють діяльність президента, включають Конституцію України, що конкретизує його права і обов'язки, а також процедури виконання цих повноважень. Наприклад, закон визначає механізм призначення та звільнення членів уряду, що підкреслює важливість президентського впливу на виконавчу гілку влади. Окрім цього, конституційні норми передбачають, що президент відповідає за національну безпеку та оборону, що робить його ключовою фігурою в стратегічному плануванні та управлінні державою. Це, в свою чергу, впливає на ефективність управлінських рішень, адже швидкість та адекватність реагування на виклики в цих сферах, можуть визначати стабільність держави.

Слід відзначити що важливою є роль президента в забезпеченні міжвідомчої координації, що дозволяє уникнути дублювання функцій та неефективного використання всіх наявних ресурсів. У той же час, існуючі обмеження на повноваження президента, такі як вимога про необхідність отримання парламентської підтримки для деяких рішень, можуть впливати на швидкість і ефективність впровадження реформ [1].

Таким чином, конституційні та законодавчі норми, що регламентують повноваження президента, безпосередньо впливають на ефективність управлінських рішень. Важливо, щоб ці норми не лише закріплювали президентські повноваження, але й забезпечували механізми їх контролю та звітності перед суспільством. Чітке визначення повноважень і відповідальності президента сприяє не лише підвищенню ефективності управління, а й зміцненню довіри громадян до державних інститутів. Отже, реформи в органах державної влади повинні базуватися на збалансованій системі повноважень, яка забезпечить стабільність і гнучкість в управлінні країною.

Аналізуючи основні повноваження чинного президента України у взаємовідносинах з іншими гілками влади, слід підкреслити, що право законодавчої ініціативи надає главі держави значні можливості впливати на законодавчий процес. Це право закріплене у статті 93 Конституції України, що зобов'язує парламент позачергово розглядати всі законопроекти, які подані президентом і визнані ним як невідкладні. Завдяки цьому президент має реальні інструменти для активної участі в законотворенні, оскільки визначає пріоритети законодавчих змін відповідно до потреб держави.

Президент має апарат, який здатен кваліфіковано виконувати законопроектну роботу, що сприяє якісному налагодженню взаємозв'язку між законотворенням і правозастосуванням. Це забезпечує не лише ефективність законодавчих ініціатив, але й їхнє узгодження з реальними потребами суспільства та держави. Право законодавчої ініціативи дозволяє Адміністрації президента планувати та прогнозувати законодавчу діяльність, враховуючи актуальні проблеми та потреби розвитку окремих галузей. Також важливим є те, що президент може вносити законодавчі пропозиції, які мають важливе значення для реформування органів державної влади та силових відомств. Це, в свою чергу, сприяє не лише підвищенню ефективності управлінських рішень, але й забезпеченню стабільності у функціонуванні державних інститутів. Завдяки своїй ролі в законодавчому процесі, президент виступає як координатор між різними гілками влади, що допомагає уникати конфліктів і забезпечувати ефективну взаємодію [64, с. 72].

Таким чином, повноваження президента у сфері законодавчої ініціативи є важливим інструментом у реформуванні державних органів, оскільки сприяє своєчасному реагуванню на виклики та змінам у суспільстві. Підтримка та реалізація цих ініціатив з боку парламенту, можуть суттєво вплинути на формування ефективної та адаптивної системи управління в Україні. Президент

України відіграє ключову роль у формуванні політики безпеки і оборони, що має велике значення для забезпечення національної безпеки та стабільності в країні. Однією з основних його функцій є визначення стратегічних напрямків у сфері національної безпеки, що закріплено в Конституції та інших законодавчих актах. Президент має право затверджувати різні стратегічні документи, які визначають основи зовнішньої та внутрішньої політики, включаючи військову доктрину.

Слід відзначити що у 2020 р. 14 вересня було ухвалено «Стратегію національної безпеки України», яка акцентує увагу на важливості реформування силових структур держави. Президент, як верховний головнокомандувач, має можливість впливати на структуру і чисельність ЗСУ, що є критично важливим для адаптації армії до сучасних викликів. Наприклад, під час війни з Росією в Україні відбулися суттєві зміни в організації та модернізації армії, спрямовані на підвищення її боєздатності та технологічності [3].

Окрім того, роль президента в реформуванні поліції та служб безпеки, також є доволі значною. Президент може ініціювати реформи, які сприяють покращенню ефективності роботи цих структур, підвищенню довіри з боку населення та адаптації до європейських стандартів. У 2015 р. було започатковано реформу «Національної поліції», яка передбачала оновлення підходів до забезпечення правопорядку та боротьби зі злочинністю.

Важливим аспектом є й взаємодія президента з парламентом у питаннях безпеки. Президент має право ініціювати законопроекти, що стосуються діяльності силових відомств, і формувати нормативно-правову базу, що регулює їх функціонування. Це забезпечує інтеграцію стратегії безпеки в загальну концепцію політичної доктрини держави. Підтримка міжнародних партнерів також є важливим елементом політики безпеки, що часто ініціюється президентом. Наприклад, укладення угод з НАТО та іншими міжнародними

організаціями підсилює обороноздатність України та відкриває нові можливості для співпраці у сфері безпеки. Окрім цього, президент має право формувати національні програми, які сприяють модернізації силових відомств. Це включає в себе програми з підготовки кадрів, впровадження новітніх технологій та оптимізації державних ресурсів. Зокрема, реформа оборонного замовлення в Україні дозволяє забезпечити більш ефективне використання бюджетних коштів для потреб армії тощо [6, с. 181].

Таким чином, формування політики безпеки та оборони в Україні є складним і багатограним процесом, де президент виконує вирішальну роль. Його вплив на реформи в силових відомствах, таких як армія, поліція та служби безпеки, визначає не лише рівень безпеки в державі, а й її здатність швидко адаптуватися до наявних екзистенціальних викликів. Зокрема, реформи, ініційовані президентом, можуть суттєво підвищити ефективність управлінських рішень у сфері безпеки та забезпечення правопорядку.

Роль і значення Інституту глави держави в реформуванні органів державної влади та силових відомств, насамперед, тісно пов'язані з необхідністю унормування конституційно-правового статусу президента. Ця проблема залишається актуальною вже десятки років і викликає недовіру як на міжнародному, так і на внутрішньому рівні. Часті зміни форми правління в Україні створюють нестабільність і призводять до політичних криз. Нечітке визначення конституційно-правового статусу президента сприятиме спробам узурпації влади, коли глава держави намагається перебрати на себе частину повноважень виконавчої гілки.

Відповідно до статті 5 Конституції України, право визначати конституційний лад належить виключно народу. Це створює підґрунтя для необхідності проведення всеукраїнського референдуму щодо форми правління, щоб забезпечити легітимність змін. Унормування статусу президента не лише

підвищить довіру до інституту глави держави, але й закріпить його роль у реформуванні державних органів, включаючи силові відомства. Прозора процедура зміни Основного Закону сприятиме створенню стабільної політичної системи, яка забезпечить ефективність управлінських рішень. Важливо, щоб конституційні зміни відповідали потребам суспільства і враховували історичний контекст України. Забезпечення чітких меж повноважень президента дозволить уникнути зловживань і зміцнити демократичні інститути. Таким чином, актуалізація питання про конституційно-правовий статус президента має стати важливим етапом у реформуванні органів державної влади та силових структур. У підсумку, стабільність і ефективність державних інститутів завжди залежить від прозорих та легітимних механізмів, що регулюють діяльність президента в Україні [1].

Другим напрямом роботи законодавців в Україні є перегляд повноважень президента, що викликає активні дискусії. Зокрема, увага зосереджується на «прихованих» повноваженнях гаранта, які часто виходять за межі визначених Конституцією. Основним законом, що регламентує повноваження президента є Конституція України. Нажаль, гарант не завжди дотримується норм «Основного закону», що призводить до конфліктів і суперечностей. Однією з ключових проблем є призначення і звільнення керівників державних органів, що не завжди відповідає статті 106 Конституції. Наприклад, питання призначення директора «Державного бюро розслідувань» викликає неоднозначні оцінки, адже такі повноваження не передбачені Конституцією, але закріплені в Законі України «Про державне бюро розслідувань». Це може привести до визнання діяльності цього органу неконституційною. У 2019 р. президент подав законопроект щодо закріплення нових повноважень, однак Конституційний Суд вказав на можливі ризики конкуренції між президентом і урядом [18].

Тим не менш, законодавці продовжують працювати над змінами, спрямованими на чітке визначення повноважень президента країни. Наприклад, у 2021 р. було представлено законопроект, що передбачає закріплення нових повноважень президента щодо призначення директорів «Державного бюро розслідувань» і «Національного антикорупційного бюро» за згодою ВРУ. Це забезпечить більш збалансовану юридичну структуру та зменшить ризики безпідставного втручання в діяльність виконавчої влади. Однак на сьогодні ще не проведено аналогічних змін до Закону «Про державне бюро розслідувань», що свідчить про необхідність подальшої роботи в цьому напрямку. Важливо, щоб у новій післявоєнній Конституції, були чітко розроблені механізми взаємодії президента з іншими гілками влади для запобігання її узурпації.

Координація міжвідомчої взаємодії є ключовим елементом у процесі реформування органів державної влади та силових відомств в Україні. Президент, як голова держави, має важливу роль у забезпеченні цілісності та узгодженості в діяльності різних державних інституцій. Одним із механізмів координації є створення міжвідомчих комісій та робочих груп, які об'єднують представників різних відомств для розробки та реалізації спільних реформ. Ці комісії дозволяють оптимізувати процеси, усунути дублювання функцій та зменшити конфлікти між різними органами. Президент може використовувати й своє право законодавчої ініціативи для внесення змін до законодавства, що регулює функціонування органів влади, сприяючи створенню нових інституцій або оптимізації вже існуючих. Зокрема, це стосується реформування силових структур, де важливо забезпечити ефективну взаємодію між армією, поліцією та службами безпеки. Президент може ініціювати створення єдиних стандартів і процедур, які дозволяють цим структурам ефективно працювати в різних умовах сучасних викликів [69].

Також варто відзначити те що президент має можливість залучати міжнародних партнерів для отримання експертної допомоги в процесі проведення різних реформ. Це може включати консультації з міжнародними організаціями, які мають досвід у сфері безпеки та правопорядку тощо. Важливою складовою є також налагодження комунікації між органами центральної та місцевої влади для забезпечення комплексного підходу до реформування. Щоб ефективно реалізовувати реформи, необхідно створити прозорі механізми звітності та контролю за виконанням заходів. Це може бути досягнуто через регулярні звіти від міністрів і керівників силових відомств, що дозволяє президенту оцінювати результати та вносити корективи в стратегію. Важливо, щоб координація міжвідомчої взаємодії базувалася на принципах прозорості, підзвітності та демократичного контролю.

Одним з прикладів успішної координації є реалізація реформ у сфері боротьби з корупцією, де спільна діяльність різних органів забезпечила б покращення ефективності антикорупційних заходів. Завдяки таким зусиллям президента та його команди, було створено нові інституції, такі як НАБУ, які стали важливими гравцями в цій сфері. У цілому, активна роль президента в координації міжвідомчої взаємодії є критично важливою для забезпечення успішності реформ і досягнення поставлених цілей у сфері державного управління та безпеки. Публічна підтримка є критично важливим чинником для успіху реформ у сфері державного управління та силових відомств. Інститут глави держави відіграє ключову роль у формуванні позитивного іміджу реформ та залученні суспільства до їх реалізації. Президент, використовуючи свої комунікаційні можливості, може ефективно донести до громадян мету та значення змін, які відбуваються в країні [8].

Чітка комунікація реформ допомагає уникнути непорозумінь і сприяє формуванню довіри між державою та суспільством. За допомогою медіа та

соціальних мереж, президент може оперативно реагувати на запитання та занепокоєння громадян, що забезпечує більшу/кращу прозорість процесу реформування. Участь громадян у діалозі про реформи створює відчуття спільної відповідальності та власності над такими змінами. Окрім того, президент може організовувати відкриті форуми та зустрічі, де громадяни можуть висловлювати свої думки, пропозиції та критику щодо реформ. Такий підхід сприяє не лише легітимації реформ, але й активному залученню всього суспільства в процес їх реалізації. Завдяки цим зусиллям, громадяни України можуть краще зрозуміти необхідність реформ, а також їх позитивний вплив на безпеку та добробут країни. Підтримка президента в очах суспільства є важливим фактором для продовження реформ у складних умовах. Легітимація змін через публічні виступи та кампанії може значно полегшити їх впровадження, знижуючи опір з боку тих, хто не підтримує такого роду зміни. У підсумку, активна роль президента у комунікації та залученні громадян до процесу реформ є вкрай необхідною для їх успіху та стабільності держави [14, с. 82].

Отже, Інститут глави держави відіграє ключову роль у реформуванні органів державної влади та силових відомств, забезпечуючи ефективну координацію міжвідомчої взаємодії та реалізацію стратегій національної безпеки. Публічна підтримка будь-яких реформ, сформована завдяки активній комунікації президента з суспільством, є важливим чинником для їх успіху. В результаті, успішна реалізація реформ залежить від здатності президента залучати громадян до процесу змін і формувати довіру до державних інституцій. Таким чином, інститут глави держави виступає не лише як механізм управління, але й як каталізатор реформ, здатний спрямовувати суспільство на активну участь у трансформаційних процесах. Успішність цих змін залежить від рівня довіри до президента, що формує основу для консолідації нації. Завдяки

цьому забезпечується стабільність державного управління та зростання авторитету України на міжнародній арені. Інтеграція демократичних принципів у процеси реформування сприяє розвитку громадянського суспільства. Глава держави відіграє провідну роль у зміцненні інституційної спроможності країни та її стратегічному розвитку.

3.3 Ідейна та політична спрямованість зовнішньої політики президенства в Україні

Ідейна та політична спрямованість зовнішньої політики президенства в Україні є ключовим аспектом, що визначає місце країни на міжнародній арені. З огляду на історичні обставини та геополітичну ситуацію, зовнішня політика України має бути гнучкою та адаптивною. Президент, як глава держави, виконує центральну роль у формуванні та реалізації цієї політики, спираючись на національні інтереси та стратегічні цілі. Важливою складовою цього процесу є визначення пріоритетів у відносинах з іншими країнами та міжнародними організаціями. В умовах сучасних екзистенціальних викликів, наприклад, таких як, російська військова агресія, економічні кризи та зміна глобального порядку, ефективна зовнішня політика держави стає важливим чинником забезпечення стабільності та безпеки України.

Президент України відіграє важливу роль у представництві держави на міжнародній арені, втілюючи ідеологічні та політичні напрями зовнішньої політики. Виконуючи функцію головного представника України, він бере участь у ключових міжнародних зустрічах, переговорах і самітах, де презентує позицію країни з важливих питань, таких як безпека, економічне співробітництво та права людини. Як прямий очільник зовнішньої політики, президент також забезпечує дотримання національних інтересів у процесі переговорів, укладаючи міжнародні договори від імені України. Його

представницька діяльність сприяє посиленню авторитету країни на міжнародному рівні, а також створює можливості для встановлення стратегічних партнерств із провідними державами та організаціями світу [5, с. 81].

Однією з ключових функцій президента у сфері зовнішньої політики є призначення та відкликання дипломатичних представників України в іноземних державах і міжнародних організаціях. Це призначення забезпечує ефективність дипломатичної діяльності, оскільки обрані представники виконують важливу місію з налагодження політичних і економічних зв'язків, а також захисту інтересів українських громадян за кордоном. Президент також приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатів іноземних держав, що є важливою формальністю, яка підтверджує двосторонні відносини та наміри співпраці. Укладання міжнародних договорів – ще одна значуща функція президента, що дозволяє зміцнити міжнародні відносини України та закріпити домовленості з питань, які становлять взаємний інтерес. Серед таких договорів є політичні, економічні, культурні та наукові угоди, які ВРУ ратифікує після підписання президентом. Таким чином, президент координує процес співпраці з іншими державами, що сприяє кращому/сталому економічному зростанню, технологічному обміну та культурному розвитку України [12, с. 152].

Президент також виконує окремі обов'язки у сфері національної безпеки, забезпечуючи зовнішньополітичну стабільність через керівництво Радою національної безпеки та оборони України (РНБО). Цей орган надає важливу підтримку у питаннях, пов'язаних із захистом державного суверенітету, а також з організацією міжнародної/політичної підтримки у кризових ситуаціях. Завдяки злагодженій роботі РНБО (яку очолює президент), Україна може оперативно реагувати на зовнішні загрози та зміцнювати безпекові союзи з іншими країнами, що є критичним для протидії сучасним викликам.

Окрім того, президент має право законодавчої ініціативи у ВРУ з питань зовнішньої політики. Це право дозволяє главі держави пропонувати конкретні напрямки розвитку зовнішньополітичної діяльності, які природно відповідають національним інтересам і відповідають на актуальні геополітичні виклики. Таким чином, законодавча ініціатива президента створює основу для побудови єдиної та узгодженої стратегії в міжнародних справах. Дані функції та повноваження президента в сфері зовнішньої політики дозволяють йому активно впливати на міжнародний імідж України, розширювати спектр співпраці з іншими країнами та забезпечувати захист державних інтересів [21, с. 8].

Роль президента у міжнародних відносинах України має велике значення для формування та реалізації успішної зовнішньої політики країни. Установлення двосторонніх відносин з іншими державами, співпраця з міжнародними організаціями та курс на євроінтеграцію – це основні напрями діяльності кожного глави держави. За роки незалежності президенти України – від Л. Кравчука до В. Зеленського – закладали свої пріоритети у зовнішньополітичній сфері, які відображали ідеологічну та політичну спрямованість відповідного періоду.

Варто відзначити що Л. Кравчук, як перший президент незалежної України, ключовим пріоритетом вбачав утвердження державного суверенітету та пошук швидкого міжнародного визнання для молодої держави. Його діяльність зосереджувалась на встановленні дипломатичних відносин з іншими країнами та зміцненні двосторонніх контактів з провідними державами світу. Кравчук активно займався процесом приєднання України до Організації об'єднаних націй (ООН), а також розпочав перші державницькі контакти з НАТО, хоча і підкреслював необхідність позаблокового статусу України на той час [46].

Наступний президент України, Л. Кучма, був сфокусований на розвитку прагматичної зовнішньої політики. Він підтримував курс на співпрацю як із Заходом, так і з РФ, намагаючись утримувати баланс між геополітичними центрами. Кучма зміцнював економічні зв'язки з ЄС і водночас підтримував стратегічне партнерство з РФ. Це дозволяло забезпечувати економічний розвиток і стабільність в Україні, хоча і створювало певну залежність від російського енергетичного ринку. У сфері міжнародної безпеки, Л. Кучма зробив вагомий внесок у підписання Будапештського меморандуму 1994 р., згідно з яким Україна відмовилася від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки [65, с. 196].

Президент В. Ющенко, прийшовши до влади опісля «Помаранчевої революції», значно посилив курс на трансатлантичну та євроінтеграцію. Його президентство позначилось чіткою орієнтацією на зближення з ЄС і НАТО, що відобразилося у підписанні Плану дій «Україна–ЄС» і прагненні отримати План дій для членства в НАТО. В. Ющенко активно підтримував демократичні реформи й прагнув інтегрувати Україну до західних безпекових структур, що у довгостроковій перспективі закладало фундамент для європейських прагнень України [58, с. 79].

Натомість, президентство В. Януковича, принесло з собою зміну існуючого зовнішньополітичного курсу з прямим акцентом на відновлення стратегічного партнерства з РФ. Хоча В. Янукович (попервах) декларував наміри щодо євроінтеграції, підписання «Угоди про асоціацію» з ЄС було відкладено, що стало однією з причин «Євромайдану» та його стрімкого політичного падіння. У міжнародних відносинах, В. Янукович більше зосереджувався на економічному співробітництві з РФ та СНД, що значно знизило активність співпраці з НАТО та західними партнерами [59].

Після «Революції Гідності», П. Порошенко взяв курс на євроінтеграцію та тісну співпрацю із західними партнерами у сфері безпеки та оборони. Він підписав «Угоду про асоціацію» з ЄС, що стало важливим кроком для зміцнення економічних і політичних зв'язків з континентальною Європою. П. Порошенко також зробив значний внесок у розбудову відносин з НАТО, збільшивши участь України у спільних військових навчаннях і глибше реформуючи сектор безпеки, відповідно до стандартів і вимог Альянсу. Окрім того, він активно працював над створенням міжнародної коаліції проти РФ, забезпечуючи політичну та військову підтримку України у конфлікті на Донбасі [61].

Президент В. Зеленський, який прийшов до влади на хвилі суспільного запиту на мир, зосередився на переговорах щодо врегулювання конфлікту на Донбасі, зокрема через Нормандський формат і Мінські домовленості. Під час його чинного президентства, 24 лютого 2022 р., РФ здійснила повномасштабне вторгнення в Україну, що стало найбільшим викликом для української держави у сфері національної безпеки та міжнародної політики за часи незалежності. Перед В. Зеленським постала необхідність консолідувати підтримку світової спільноти, швидко забезпечити військову допомогу та застосувати всі можливі дипломатичні механізми для захисту України.

Президент В. Зеленський негайно звернувся до міжнародних організацій, таких як ООН, ЄС, НАТО, та ключових світових лідерів, закликаючи до жорсткої реакції на агресію РФ. Його регулярні виступи перед парламентами різних країн стали вагомим елементом міжнародної підтримки, що допомогло заручитися значною військовою, економічною та гуманітарною підтримкою та допомогою. Виступи В. Зеленського на форумах і самітах світового рівня, таких як саміт G7, зустрічі з лідерами ЄС і НАТО, мали великий вплив на посилення

санкцій проти економіки РФ і виробничих можливостей її військово-промислового комплексу.

У свою чергу, В. Зеленський також, доволі активно сприяв створенню антиросійської коаліції, яка включала в себе США, ЄС, Велику Британію, Канаду, Японію та багато інших держав. Він закликав до запровадження санкцій, зокрема ембарго на російські енергоносії, відключення банків РФ від системи SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications), замороження їхніх фінансових активів тощо, що мало на меті економічно послабити агресора. У військовому контексті В. Зеленський відіграв ключову роль у залученні іноземної військової допомоги, особливо від США та ЄС. Від початку війни Україна отримала значну кількість сучасної зброї, широкої номенклатури боєприпасів, розвідувального обладнання, різних систем протиповітряної оборони, що дозволило суттєво посилити обороноздатність ЗСУ. Він також сприяв укладенню багатьох домовленостей про навчання українських військових за кордоном для підвищення їхньої професійної кваліфікації [38].

На дипломатичному рівні В. Зеленський активно працює над зміцненням партнерських відносин із країнами ЄС та НАТО, намагаючись забезпечити стабільну підтримку України на довгострокову перспективу. У липні 2022 р. ЄС надав Україні статус кандидата, що стало важливим політичним кроком для інтеграції України в європейську спільноту. Водночас В. Зеленський висунув ініціативу щодо створення спеціального міжнародного трибуналу для швидкого розслідування воєнних злочинів РФ в Україні, що відображає зусилля для забезпечення справедливості та правосуддя для жертв війни. У своїх зверненнях він постійно наголошує на важливості міжнародного контролю та притягнення агресора до кримінальної відповідальності.

Роль В. Зеленського (у зовнішній політиці країни) під час війни, включає і дипломатичну комунікацію з нейтральними державами, такими як Китай та Індія, щоб обмежити можливості РФ для обходу санкцій та залучити, зрештою, ці держави до підтримки принципів міжнародного права. Він також вів переговори щодо безпечного експорту українського зерна, оскільки РФ постійно намагалася блокувати порти України, загрожуючи глобальній продовольчій безпеці [14]. Отож, президентство та політичне лідерство В. Зеленського, стало визначальним у захисті національних інтересів на міжнародній арені в умовах повномасштабної війни з високим рівнем інтенсивності. Його стратегічні ініціативи у зовнішній політиці спрямовані (насамперед) на захист держави, посилення міжнародної підтримки й подальше утвердження країни, як важливого партнера на глобальній політичній авансцені.

Співпраця з такими міжнародними організаціями, як ООН, ЄС, і НАТО, була та залишається одним із ключових аспектів зовнішньої політики кожного президента України. Всі вони (окрім, мабуть, В. Януковича) сприяли зміцненню відносин з цими організаціями, що дозволило Україні бути повноправною частиною міжнародної спільноти, отримувати важливу підтримку при вирішенні безпекових і економічних проблем, а також розвивати військове партнерство на багатосторонньому рівні.

Отже, роль президента у зовнішній політиці є багатогранною та включає функції як представництва держави на міжнародній арені, так і призначення дипломатичних представників, укладання міжнародних договорів, координацію зовнішньополітичної діяльності у сфері безпеки та законодавчу ініціативу у питаннях зовнішньої політики. Фактично, кожен з президентів (з огляду на власні політичні переконання та ідейні орієнтири), визначав зовнішньополітичний курс України, що значно вплинуло на її позицію на міжнародній арені. Президенти України неодноразово ставали ключовими

фігурами у вирішенні геополітичних питань, впливаючи на процес інтеграції країни до європейського та євроатлантичного простору. Зокрема, вони брали на себе відповідальність за формування стратегічних напрямів співпраці з міжнародними партнерами.

В умовах глобальних викликів, таких як війна та економічні кризи, саме президент є основним гарантом стабільності зовнішньополітичного курсу. Його здатність встановлювати довірчі відносини з лідерами інших держав сприяє вирішенню конфліктів та зміцненню позицій України на світовій арені. Таким чином, роль президента у зовнішній політиці полягає не лише у виконанні конституційних обов'язків, а й у формуванні довгострокового бачення міжнародної позиції України. Його ефективна діяльність стає ключовим фактором у забезпеченні суверенітету, інтеграції до світових структур та посиленні авторитету України на глобальному рівні.

Висновки до розділу 3

Отже, розвиток інституту президентства в Україні (на західний зразок) передбачає поєднання демократичних принципів з врахуванням національних і політичних реалій. Основний акцент робиться на виборність президента народом, розмежування владних повноважень і їх балансування. Важливо також, щоб цей процес враховував історичний та культурний контекст, аби створити дієві державні інституції, які відповідають українським суспільним очікуванням. Така модель сприяє стабільному функціонуванню влади та більш ефективній взаємодії з громадянським суспільством і його запитами.

Стосовно Інституту глави держави, то варто відмітити наступне: він є центральним елементом у реформуванні державних органів і силових відомств, сприяючи налагодженню ефективної координації між відомствами та реалізації пріоритетів національної безпеки та оборони. Активна комунікація президента із суспільством формує публічну підтримку реформ, що значно підвищує їхню ефективність. Успіх реформ залежить від здатності президента об'єднувати суспільство навколо спільних цілей і зміцнювати довіру до інституцій. Завдяки чому, забезпечується стабільність і стійкість державних процесів загалом.

Стосовно політичної спрямованості зовнішньої політики президенства в Україні, варто відмітити, що президент України визначає ідейні та політичні пріоритети зовнішньої політики, які відображають стратегічні інтереси держави на міжнародній арені. Його роль передбачає формування партнерських відносин, укладання міжнародних угод і координацію дій для забезпечення безпеки країни. Конституційні повноваження президента забезпечують ефективну реалізацію зовнішньополітичного курсу, включаючи дипломатичні призначення та участь у міжнародних організаціях. Такий підхід сприяє

зміцненню позицій України на світовій арені та її інтеграції у євроатлантичний простір.

ВИСНОВКИ

Таким чином, виходячи з вище поставлених завдань нашого дослідження, слід відзначити наступні висновки: Інститут глави держави є центральним елементом політичної системи, що сильно впливає на формування та реалізацію стратегій державного управління. Дослідження цього інституту дозволяє глибше зрозуміти взаємодію між різними гілками влади та оцінити ефективність всіх політичних реформ. Зокрема, Інститут глави держави часто виступає символом національної єдності та помітно впливає на формування політичної культури в суспільстві. Історичні приклади з феодальної та [пост]феодальної доби, коли монархія забезпечувала стабільність через символіку влади, свідчать про важливість цього інституту в контексті традицій. У сучасному світі, Інститут глави держави варіюється від монархії до республіканських форм правління, що відображає соціокультурні особливості та політичні вимоги держави. Вивчення цього інституту у різних політичних системах сприяє розумінню шляхів розвитку державного управління та викликів, пов'язаних із збереженням балансу влади.

Інститут глави держави в Україні пройшов складний шлях розвитку, що відображає політичні та соціальні зміни в країні з моменту її незалежності. Від зародження президентської влади в 1991 р., інститут президентства поетапно трансформувався під впливом конституційних реформ, внутрішньополітичних криз і зовнішніх викликів. Кожен етап становлення інституту президентства підкреслював його адаптивність до нових обставин і політичних вимог часу. Роль президента (як законного гаранта конституційного ладу та захисника державного суверенітету) стала основною в процесі забезпечення стабільності державного управління. Інститут президентства відіграє важливу роль у побудові новітньої демократичної системи, особливо у контексті сучасних викликів, таких як військовий конфлікт. Його подальший розвиток буде

залежати від ефективності конституційного контролю, збереження виваженого балансу між гілками влади та відповідності принципам верховенства права.

Інститут президентства в Україні функціонує в умовах складної політичної системи, що характеризується динамічністю конституційних змін і процесами трансформації. Як виборний глава держави, президент має важливу роль в організації державної влади, поєднуючи функції управління виконавчою гілкою влади та виконуючи арбітражну роль у системі поділу влади. При цьому його повноваження та роль можуть змінюватися відповідно до політичних викликів і суспільних потреб. Автономність інституту президентства є ключовою, але водночас вимагає дотримання правового порядку та принципу стримувань і противаг. Важливим аспектом є зовнішньополітична роль президента та його статус головнокомандувача, що посилює його вплив на політичний ландшафт. Враховуючи світовий досвід, Україна прагне до ефективної моделі управління, що поєднує в собі риси президентської та парламентської форм правління для забезпечення стабільності. Одночасно, Інститут президентства в сучасній Україні відображає суспільний запит на демократичні зміни та авторитетного лідера, який відповідає на актуальні виклики сучасності.

Трансформація інституту президентства в країні за час демократичних перетворень виявилася складним і багатогранним процесом, що відображає як спадщину радянського минулого, так і нові виклики сучасності. Починаючи з 1991 р., інститут зазнавав значних змін у своїх функціях і повноваженнях, намагаючись адаптуватися до запитів суспільства та політичних реалій. Критика президента за спроби узурпації влади, вказує на необхідність подальшого реформування політичної системи. Оскільки роль президента в державному управлінні, продовжує викликати дебати щодо балансу між ухильною традицією та інноваціями. Прийняття Конституції 1996 р. суттєво

визначило статус глави держави, закріпивши його як ключового гравця у політичному процесі, хоча й з обмеженими повноваженнями в порівнянні з попередніми роками. Період «Революції Гідності» та наступні політичні події продемонстрували прагнення до зміцнення антикорупційних структур, хоча реалізація реформ стикалася з багатьма труднощами. В умовах російської агресії президентська влада, зокрема у особі В. Зеленського, отримала нові функції, що підкреслило особливе значення інституту президентства в кризових ситуаціях. У результаті, трансформація Інституту президентства в Україні продовжує бути важливим аспектом не лише внутрішньої політики, але й зовнішньої безпеки держави водночас.

Функціонування Інституту глави держави в умовах російсько-української війни виявило його суттєву еволюцію, перетворивши президента на ключову фігуру в управлінні країною. З початком повномасштабного вторгнення роль В. Зеленського значно розширилася, включаючи в себе не лише політичне керівництво, але й військову координацію та міжнародні комунікації. Цей період став випробуванням для президента, який змусив його швидко реагувати на загрози та консолідувати зусилля всіх гілок влади для захисту суверенітету та територіальної цілісності держави. Завдяки парламентській [моно]більшості президент здобув можливості для реалізації своєї політики, що призвело до посилення президентської вертикалі. Однак, у військовий час така концентрація влади викликала занепокоєння щодо подальшої долі демократії в Україні.

Кристалізація західної моделі Інституту президентства в Україні є важливим етапом у процесі демократичних трансформацій. Україна прагне адаптувати західні моделі управління, зважаючи на історичні традиції та сучасні виклики. Система президентства в країнах Європи демонструє ефективний баланс між гілками влади, що важливо для стабільності політичного ладу. В Україні Інститут президентства проходить складний шлях свого розвитку,

намагаючись досягти цього балансу через індивідуальне лідерство та колективне управління. Адаптація ключових правових норм, таких як порядок обрання президента та регулювання його повноважень, сприяє легітимізації влади та зміцненню демократії. Вивчення досвіду інших європейських країн дозволяє Україні уникати помилок минулого, створюючи новий інституційний порядок, що відповідає сьогочасним потребам суспільства. Отже, кристалізація західної моделі в Україні передбачає впровадження ефективних механізмів управління, які відображають прагнення до європейських цінностей та стандартів.

Інститут глави держави відіграє ключову роль у реформуванні органів державної влади та силових відомств в Україні, оскільки забезпечує стратегічне керівництво та координацію дій у важливих сферах державного управління. Президент, як символ єдності нації, виконує функцію гаранта конституційного порядку, що сприяє стабільності політичної системи. Важливим аспектом є впровадження реформ, спрямованих на підвищення ефективності роботи державних органів і забезпечення їхньої відповідальності перед суспільством. Адаптація західних підходів і стандартів управління (та боротьби з корупцією) є необхідними для зміцнення довіри громадян до державних інституцій. Таким чином, Інститут глави держави стає рушійною силою змін, що формує сучасну систему державного управління в Україні.

Ідейна та політична спрямованість зовнішньої політики президентства в Україні визначається прагненням до інтеграції з європейськими структурами та забезпеченням національної безпеки в умовах зовнішніх викликів. Президент відіграє ключову роль у формуванні стратегії зовнішньої політики, орієнтуючись на підтримку демократичних цінностей та верховенства права. Також важливими аспектами є розвиток стратегічних партнерств, зокрема з НАТО та ЄС, що сприяє зміцненню обороноздатності України. Отже, ідейна та

політична спрямованість зовнішньої політики Інституту президенства, цілковито відображає прагнення України до політичної стабільності, безпеки та європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України №254к/96-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141), від 01.01.2020.
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 02.10.2024).
3. Рішення Ради Національної Безпеки і Оборони України. Про Стратегію національної безпеки України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
4. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 119.
5. Авксентьєва Т. Інститут Президента України як фактор політичної стабільності та загальнонаціонального порозуміння // Інститут Президента України в системі державної влади України [Текст] : матер. наук. конф. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. С. 124.
6. Алексієвець М., Прийдун С. Україна в системі міжнародних відносин: деякі особливості й проблеми (1991–2011) [Текст] // Україна–Європа–Світ. Вип. 1: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. С. 179–183
7. Анісімова Ю. В., Глущенко Н. В. Конституційно-правові засади організації та здійснення публічної влади: вітчизняний та зарубіжний досвід. Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова

(м. Хмельницький, 2–6 березня 2021 р.) / Конституційний Суд України та ін. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. С. 14–16.

8. Бабенко К. А. Феномен біцефалізму виконавчої влади в процесі Конституційного розвитку України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/434-fenomen-bitsefalizmu-vikonavchoji-vladi-v-protsesi-konstitutsijnogo-rozvitkuu-krajini.html> (дата звернення: 02.10.2024).

9. Баликіна Л. І. Розвиток парламентаризму в Україні та Республіці Білорусь: основні порівняльні аспекти. Актуальні проблеми сучасної наукової думки : матеріали Науково-практичної конференції молодих учених (м. Київ, 14 листопада 2014 р.). К. : Університет економіки та права «КРОК», 2014. С. 427–428.

10. Барабаш Ю. Г. Нариси з конституційного права. Х. : Право, 2012. С. 108.

11. Береза А. В. Реформування публічної влади: сучасні концепції та політична практика : монографія. К. : Логос, 2012. С. 288–290.

12. Белов Д. М., Бисага Ю. М. Досвід конституційно-правового регулювання інституту президента в зарубіжних країнах : монографія. Ужгород : Ліра, 2007. 275 с.

13. Блок М. Феодальне суспільство; пер. з фр. В. Шовкуна. К. : Всесвіт, 2012. 528 с.

14. Брижко-Запур Н. Я тут. Ми тут. Ми всі – це Україна. Феномен Володимира Зеленського / пер. з польської Н. Чорпіти. К. : ВЦ «Академія», 2023. 280 с.

15. Бурчак Ф. Г. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут

енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-38184>.

16. Вегеш М. М. Політологія : підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. К. : Знання, 2008. 384 с.

17. Веніславський Ф. Проблеми української моделі організації державної влади. 25 березня 2004 р. URL : <https://helsinki.org.ua/articles/problemy-ukrajinskoji-modeli-orhanizatsiji-derzhavnoji-vlady/> (дата звернення: 02.09.2024).

18. Висновок Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019, судова справа № 2-249/2019(5581/19) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007v710-19#Text>(дата звернення: 02.10.2024).

19. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. Харків : ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180 с.

20. Доронцева Є. Державне регулювання під час війни: як Президент та народні депутати керували країною впродовж перших ста днів воєнного стану. Вокс Україна. 2022. 20 червня. URL: <https://voxukraine.org/derzhavne-regulyuvannya-pid-chas-vijny-yak-prezydent-ta-narodni-deputaty-keruvaly-krayinoyu-vprodovz-h-pershyyh-sta-dniv-voyennogo-stanu/> (дата звернення: 03.10.2024).

21. Жулинський М. Україна для мене найдорожча за все // Президент The President 2005. № 2. С. 4–9.

22. Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 484 с.

23. Зеленько Г. Система державного управління в Україні: траєкторія змін 2014–2016 рр. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 5–6. С. 4–34.

24. Зеленько Г. Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs олігархічна клановість. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 139–176.

25. Йосипович Д., Андрусишин Р. Проблеми реформування органів виконавчої влади в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2018. № 4. С. 143–152.

26. Каденко Д. Щодо проблематики взаємодії держави і громадянського суспільства. Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації: збірн. матер. доповідей та тез III-ої Всеукраїнської інтернет конференції, Київ, 15 квітня 2020 року / за заг. наук. ред. Р. В. Войтович, П. В. Ворони. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 142–145.

27. Кармазіна М. Президентство: український варіант. Київ : ТОВ «Бланк-Прес», 2007. 365 с.

28. Коврига О. С. Взаємодія органів державної влади з громадськістю в системі державного управління України. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління, Том 31 (70). № 2. 2020. С. 109–114.

29. Коломієць Ю. М. Правовий статус монарха в державах Близького Сходу, Магрибу та Японії : навч. посіб. Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2001. 112 с.

30. Констанкевич Ю. З. Людський вимір права та морально-етичні критерії персоналістичного формування органів публічної влади. Право і суспільство. № 3. 2019. С. 106–110.

31. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.),

Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с.

32. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2010. С. 426–427.

33. Литвин В. С. Еволюція інституту президентства у досучасній політичній історії України: повноваження, роль і місце у системі державного правління. Суспільно-політичні процеси. 2016. Вип. 4. С. 161–180.

34. Малишко М. І. Президент України: конституційно-правовий статус. К.: УНА, 2003. 26 с.

35. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Марцеляк Олег Володимирович. Одеса, 2004. 35 с.

36. Милько В. Депутати від українських губерній та міст у Державних думах Російської Імперії: динаміка етносоціального та політичного складу (1906–1917 рр.). Український історичний збірник. 2010. Вип. 13. Ч. 1. С. 162–174.

37. Михальченко М., Бушанський В. Від демократії до авторитаризму. Аналіз президентства Віктора Ющенка. Політичний менеджмент. 2010. № 1. С. 3–18.

38. Місяць війни. Хроніки подій. Промови та звернення Президента В. Зеленського / упорядник О. В. Красовицький; художник-оформлювач О. А. Гугалова-Меншова. Харків : Фоліо, 2022. 383 с.

39. Назаренко С. Становлення і розвиток виконавчої влади в Україні // Університетські наукові записки. 2009. No 3. С. 34–37.

40. Наумов С. О. З початків українського націоналізму: виникнення та перші кроки діяльності УНП (1902–1904 рр.) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2008. № 822. Вип. 10. С. 62–71.

41. Олабин О. Інститут президента в системі органів державного управління // Інститут Президента України в системі державної влади України [Текст] : матер. наук. конф. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. С. 80.

42. Пахарев А. Перспективи української багатопартійності у контексті можливих змін в організації влади // Політичний менеджмент. 2003. № 2. С. 57–64.

43. Петришин О. В. Форма правління в Україні: досвід та пошук конституційної моделі // Вісн. Конституц. Асамблеї. 2013. № 1. С. 264.

44. Погорілко В. Ф. Інститут президентства в Україні // Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За заг. ред. Ю. С. Шемчушенка: Монографія. К. : Ін2т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. С. 114.

45. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. К. : КНТ, Ліра-К, 2011. 345. с.

46. Публічна політика та суспільні зміни в Україні в контексті євроінтеграції : монографія; за заг. ред. С. О. Телешуна, д-ра політ. наук, проф. Київ : НАДУ, 2017. 248 с.

47. Рейтинг Зеленського і партії «Слуга народу» впав ще більше. URL: [https:// www.bbc.com/ukrainian/news-59247304](https://www.bbc.com/ukrainian/news-59247304) (дата звернення: 02.10.2024).

48. Робертс Е. Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії / пер. з англ. Я. Войтка. К. : Видавнича група КМ-БУКС, 2021. 216 с.

49. Рудик П. Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки // Віче. 2014. № 20. URL: <http://www.viche.info/journal/4404>.

50. Савчин М. В. Президент України у конституційній системі: забезпечення континуїтету та належного функціонування публічної влади главою держави // Вісник Академії правових наук України. 2005. № 3. С. 65–75.

51. Серьогіна С. Г. Оптимізація статусу президента як ключова ланка конституційної реформи в Україні // Право України. 2009. № 6. С. 23–29.

52. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти : монографія. К. : Логос, 2010. 255 с.

53. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : акад. вид. Х. : Право, 2009. 312 с.

54. Словська І. Правові проблеми участі Президента України у законотворчому процесі // Віче. 2011. № 8. URL: <http://www.viche.info/journal/2520>.

55. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. К. : Юрінком Інтер, 2007. 435 с.

56. Старків І. М. Історико-правові витоки інституту президентства в Україні та світі. Форум права. 2012. № 4. С. 859–864.

57. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. С. 135–173

58. Ткач Д. І. Міжнародно-правовий аспект зовнішньої політики України за Президента В. А. Ющенка // Правничий вісник Університету «КРОК». 2017. Вип. 24. С. 79–89.

59. Ткач Д. Роль суб'єктивного чинника у зовнішній політиці за часів президентства В. Ф. Януковича. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. 2015. №

03 (15). URL: https://spsciences.io.ua/s2617764/social_and_human_sciences._polishukrainian_scientific_journal_2017_vol._03_15_ (дата звернення: 02.09.2024).

60. Ткач Д. І. Місце і роль Президента у зовнішній політиці України: психоаналітичне та візуально-психологічне портретування: монографія. Київ : ВНЗ Університет економіки та права «КРОК», 2020. 293 с.

61. Умланд А. Парадокси та причини поразки Петра Порошенка на президентських виборах 2019 року. URL: <https://voxukraine.org/uk/paradoksi-taprichini-porazki-petra-poroshenka-na-prezidentskih-viborah-2019-roku/> (дата звернення: 02.09.2024).

62. Цвєтков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія. К. : Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 265 с.

63. Цвік М., Процюк І. Про державно-правову природу влади Президента України в системі розподілу влад // Вісн. Акад. прав. наук України. 2005. № 1 (16). С. 51–61.

64. Чоудрі С., Седеліус Т., Кириченко Ю. Напівпрезиденталізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи. К. : Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам, 2018. 72 с.

65. Шабко С. І. Суспільно-політична та державна діяльність Леоніда Кучми (1975–2005 рр.): дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01. Київ, 2016. 254 с.

66. Шаповал В. М. Конституція і виконавча влада. К. : Юрінком Інтер, 2014. С. 69–70.

67. Шатіло В. А. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2005. 19 с.

68. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності: курс лекцій : навч. посіб. К. : Либідь, 1999. 480 с.
69. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті. Харків : Фоліо, 2014. 511 с.
70. Ярема В. Президент України та Кабінет Міністрів України в системі політичних рішень. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації : аналітична доповідь / за ред. Г. Зеленько. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2014. С. 90–134.
71. Andrew Roberts Leadership in War: Essential Lessons from Those Who Made History Hardcover October 29, 2019 p.
72. Bogenschneider, B. N. Leadership epistemology. Creighton Journal of Interdisciplinary Leadership, 2(2), 2016. PP. 24–37.
73. Domestic Courts Dapo Akande, Sangeeta Shah Immunities of State Officials, International Crimes, and Foreign European Journal of International Law, Volume 21, Issue 4, November 2010, Pages PP. 815–852.
74. Elgie, Robert. "The President of Ireland in Comparative Perspective". Irish Political Studies, 27:4, 2012. PP. 502–521.
75. Foakes, Joanne. The Position of Heads of State and Senior Officials in International Law. Oxford International Law Library. Oxford, UK: Oxford University Press. 2014, 90 p.
76. Gouvea C. P. "The Managerial Constitution: The Convergence of Constitutional and Corporate Governance Models". digitalcommons.law.yale.edu. Archived from the original on 18 August 2021. P.56-57.
77. Grimaldi, Selena "The Role of Italian Presidents: The Subtle Boundary between Accountability and Political Action". Bulletin of Italian Politics, 3:1, 2011. PP. 103–125.

78. Kellerman B. Leadership – It's a System, Not a Person!. *Daedalus*, Vol. 145, No. 3, On Political Leadership (Summer 2016). PP. 83–94.
79. Kubicek, Paul *European Politics*. Routledge. 2015. PP. 154–56, 163.
80. Markwell, Donald. *Constitutional Conventions and the Headship of State: Australian Experience*. Connor Court. 2016. 75 p.
81. Moen, D. The leader-investigator: Using leadership studies as a model for conscientization through Adaptive Leadership, the Four Frames Approach, Giving Voice to Values, and the Competing Values Framework. *Journal of Thought*, 51 (3/4), 2017. PP. 22–36.
82. Parties and Elections in Europe. Scotland. URL: <https://www.partiesand-elections.eu> (дата звернення: 23.11.2024).
83. Pasquino, Gianfranco. "Italian Presidents and their Accordion: Pre-1992 and Post-1994". *Parliamentary Affairs*, 65:4, 2012. PP. 845–860.
84. Roobol, Wim. "Twilight of the European Monarchy". *European Constitutional Law Review*, 7:2, 2011. PP. 272–286.
85. Stephen R. Graubard. *The Presidents: The Transformation of the American Presidency from Theodore Roosevelt to George W. Bush*. 2010. 928 p.
86. Tellis S. Institute of presidency in Hungary and Ukraine: political and legal aspect. *Public Administration and Law Review*, (3) 2020. PP. 85–94.
87. Tomkins L. Where is Boris Johnson? When and why it matters that leaders show up in a crisis. *Leadership*. 2020. № 16. P. 331–342.
88. Vassilev, Rossen. "Why Was the Monarchy Not Restored in PostCommunist Bulgaria?" *East European Politics and Societies*, 24:4, 2010. PP. 503–519.